(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

मुंबई उच्च न्यायालाच्या न्यायाधिकारात

फौजदारी अधिकार क्षेत्र

फौजदारी रिट याचिका क्र. १७९५/२०११

श्रीमती रेखा जनार्दन काळे,

राहणार: माही जळगाव

तालुका: कर्जत, जि. अहमदनगर . ..... याचिकाकर्ते

विरुद्ध

१. महाराष्ट्र राज्य

२. गणेश अरविंदराव मोरे,

वरिष्ठ पोलीस निरीक्षक,

बारामती शहर पोलीस स्टेशन,

बारामती, जि. पुणे.

3. वरिष्ठ पोलीस निरीक्षक,

कर्जत पोलीस स्टेशन,

कर्जत, जि. अहमदनगर.

४. पोलीस उपअधीक्षक,

बारामती, पुणे ग्रामीण, पुणे.

५. पोलीस अधीक्षक,

पुणे ग्रामीण, पुणे

६. पोलीस उपअधीक्षक (गुन्हे अन्वेषण विभाग),

महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

७. बाळासाहेब सरजेराव थोरात , सहायक उपनिरीक्षक,
सध्या दौंड पोलीस स्टेशन,
दौंड, पुणे ग्रामीण, पुणे येथे कार्यरत.
८. शिवाजी राजाराम निकम,
पोलीस कॉन्स्टेबल ब. क्र. ९६५
सध्या वडगाव निंबाळकर पोलीस ठाणे,
बारामती, पुणे ग्रामीण येथे कार्यरत
९. भानुदास विठ्ठल जगदाळे,
पोलीस कॉन्स्टेबल ब. क्र.२०८
१०. संदिप जगन्नाथ कदम,
पोलीस कॉन्स्टेबल ब. क्र.२१४
११. संदिप चंद्रकांत जाधव,
पोलीस कॉन्स्टेबल ब. क्र. २२०
१२ . रमेश बाबुराव केकाण,
पोलीस कॉन्स्टेबल, ब. क्र.१०७५
(उत्तरवादी क्र. ९ ते १२ –
सध्या- वडगाव निंबाळकर पोलीस स्टेशन,
बारामती, पुणे ग्रामीण, पुणे येथे कार्यरत)

.....

श्री. कुलदिप एस. पाटील यांच्या समवेत याचिकाकर्त्यांसाठी श्री. प्रशांत एस. हजारे, श्रीमती. पुष्करणी कुलकर्णी यांच्या कडून निर्देशित

श्री. के. व्हि. सस्ते, सहाय्यक सरकारी अभियोक्ता प्रतिवादी क्रमांक १, ३, ४, ५ आणि राज्याकरिता.

उत्तरवादी क्र. ०२ करिता श्री. ए.पी. मुंदर्गी, वरिष्ठ अधिवक्ता व श्री. राहुल एस. काटे यांच्याकडून निर्देशित

श्री. आर. डी. सुर्यवंशी, उत्तरवादी क्र.७ ते १२ करिता.

न्यायवृंदः न्यायमूर्ती श्री. ए. एस. ओक आणि

न्यायमूर्ती श्री. श्रीहरी पी. डावरे

न्यायनिर्णय राखून ठेवल्याचा दिनांक : २७ मार्च २०१२

३१ मार्च २०१२ आणि ०२ एप्रिल २०१२ रोजी न्यायनिर्णय खुल्या न्यायालयात वाचून दाखविला.

मौखिक न्यायनिर्णय (न्यायमूर्ती श्री. ए.एस. ओक द्वारा):

१. पूर्वीच्या आदेशांनुसार, आम्ही हि रिट याचिका अंतिम सुनावणीसाठी घेतली आहे.रिट याचिका घेणाऱ्या नियमित खंडपीठाला ही याचिका स्वीकारता आली नाही आणि म्हणूनच, माननीय मुख्य न्यायाधीशांनी पारित केलेल्या सर्वसाधारण   आदेशानुसार, ही याचिका या खंडपीठाकडे सोपवण्यात आली आहे.

२. पोलीस हे कायदा आणि स्वातंत्र्याचे अभिरक्षक आहेत की संरक्षक, किंवा ते स्वतःच कायदा आहेत का, असे आत्मपरीक्षण करावयास लावणारे प्रश्न ह्या याचिकेत उपस्थित केले आहेत. हे आणखी एक प्रकरण आहे ज्यात भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ अंतर्गत मूलभूत हक्कांची पायमल्ली आणि उघड उल्लंघन या न्यायालयाच्या निदर्शनास आणून देण्यात आले आहे.

३. आपल्यासमोर उद्भवलेल्या दुःखद आणि शोक पूर्ण परिस्थिती जाणून घेण्यापूर्वी, या याचिकेतील तथ्यात्मक वादाची चौकशी करणे आवश्यक आहे.

४. हा वाद अहमदनगर जिल्ह्यामधील कर्जत तालुक्यातील माही जळगाव येथील रहिवासी जनार्दन काळे यांच्या कोठडीत झालेल्या मृत्यूशी संबंधित आहे. सध्याची याचिकाकर्ती ही जनार्दनची विधवा पत्नी आहे. याचिकेत असे निदर्शनास आणून देण्यात आले आहे की, जनार्दन

यांच्या पश्चात याचिकाकर्ती आणि चार अल्पवयीन मुली आहेत, ज्यांचे वय याचिकेत नमूद केल्यानुसार अनुक्रमे ९,८,६ आणि ५ आहे. उत्तरवादी क्रमांक २ हे वरिष्ठ पोलीस निरीक्षक आहेत जे त्या वेळी पुणे जिल्ह्यातील बारामती पोलीस स्टेशनशी संलग्नित होते. उत्तरवादी क्रमांक ३ म्हणून त्याच्या अधिकृत क्षमतेनुसार त्यांना पक्षकार बनवले आहे. उत्तरवादी क्रमांक ४, ५ आणि ६ हे अनुक्रमे उप. पोलीस अधीक्षक, बारामती, पुणे ग्रामीण, पुणे, पोलीस अधीक्षक, पुणे ग्रामीण, पुणे आणि उप. पोलीस अधीक्षक (गुन्हे अन्वेषण विभाग), पुणे, महाराष्ट्र राज्य म्हणून कार्यरत आहेत. उत्तरवादी क्र. ७ बाळासाहेब थोरात हे त्या वेळी बारामती पोलीस स्टेशनमध्ये सहाय्यक पोलीस निरीक्षक म्हणून कार्यरत होते. उत्तरवादी क्रमांक ८ ते १२ हे पोलीस कॉन्स्टेबल म्हणून संबंधित पोलीस स्टेशनला त्या वेळी संलग्न होते.

५. याचिके मध्ये असे म्हटले आहे की, याचिकाकर्ती आणि तीचे मृत पती जनार्दन हे अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत तालुक्यातील माही-जलगाव येथे राहत होते. जनार्दन हे मोलमजुरी करून उदरनिर्वाह करत असत. प्रकरण असे आहे की, पुणे जिल्ह्यातील बारामती पोलिस ठाण्याशी संलग्न असलेल्या पोलिस अधिकाऱ्यांनी १४ जून २०१० रोजी उक्त जनार्दनला जबरदस्तीने बंदिस्त केले. याचिकाकर्तीचा असा आरोप आहे की, सदर वेळी बारामती पोलीस ठाण्यात कार्यरत असलेले पोलीस कॉन्स्टेबल निकम (उत्तरवादी क्र. ८) यांनी याचिकाकर्तीला तिच्या भ्रमणध्वनीवर सतत फोन करून तिच्या पतीला सोडवण्यासाठी १० लाख रुपयांची मागणी केली. याचिकाकर्तीचे वडील विश्वनाथ भाऊ काळे हे त्याच गावचे रहिवासी असून ते शेतजमीन, घर आणि बोलेरो जीपचे मालक असल्याचे नमूद केले आहे. आरोप असा आहे की, बारामती पोलीस ठाण्याच्या अधिकाऱ्यांनी तिच्या भ्रमणध्वनीवर पैसे देण्याची मागणी केली होती आणि मागणी पूर्ण न झाल्यास मृत जनार्दनला विविध प्रकरणांमध्ये अडकवण्याची धमकीही देण्यात आली होती.

६. याचिकेच्या परिच्छेद ४ मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की, १६ जून २००९ रोजी सकाळी याचिकाकर्तीला उत्तरवादी क्र. ८ कडून तिच्या ९९६०८७७९२२ या भ्रमणध्वनी क्रमांकावर दूरध्वनी करण्यात आला की, पोलीस जनार्दनसह माही जळगाव गावात पोहोचणार आहेत. जर पैशांची मागणी पूर्ण झाली नाही तर त्याचे गंभीर परिणाम होतील आणि तिला आणि तिच्या पतीला अनेक गुन्ह्यांमध्ये अडकवले जाईल, अशी धमकी याचिकाकर्तीला देण्यात आली होती. असे निदर्शनास आणून देण्यात आले आहे की १६ जून २००९ रोजी जनार्दनला बारामती पोलीस ठाण्याच्या अधिकाऱ्यांनी MH ४२/H १३८४ अशी नोंदणी असलेल्या खासगी सुमो वाहनाने सदर पोलीस ठाण्यातून नेले होते. त्यानंतर पोलीस अधिकाऱ्यांनी जनार्दनला जामखेडला नेले, जिथे याचिकाकर्तीची बहीण रेश्मा उर्फ ताई परशुराम पवार राहते. बारामती पोलिस ठाण्याच्या अधिकार्‍यांनी रेश्माच्या घरातून एक डीव्हीडी प्लेअर जप्त केला आणि सकाळी ९.३० ते १०.३० वाजेच्या सुमारास जनार्दनला याचिकाकर्तीच्या वडिलांच्या घरी नेण्यात आले. पोलीस अधिकाऱ्यांनी याचिकाकर्तीच्या वडिलांना सांगितले की ते रेश्माला बारामतीला घेऊन जात आहेत.त्यामुळे याचिकाकर्तीच्या वडिलांनी त्यांना त्यांच्यासोबत येणार असल्याचे सांगितले. त्यानुसार, याचिकाकर्तीचे वडील आणि तिची बहीण त्यांच्या स्वत:च्या बोलेरो गाडीने पुढे निघाले जी बारामती पोलिस स्टेशनशी संलग्न असलेले पोलिस कॉन्स्टेबल रमेश केकाण चालवत होते जे या याचिकेतील उत्तरवादी क्रमांक १२ आहेत. असे नमूद केले आहे की उत्तरवादी क्रमांक ८ ने याचिकाकर्तीला सांगितले की त्यांनी तिच्या वडिलांना आणि बहिणीला अटक केली आहे. आरोप असा आहे की, उत्तरवादी क्रमांक ८ याने याचिकाकर्तीला वारंवार फोन करून पैशांची सतत मागणी केली होती.

७. १६ जून २००९ रोजी दुपारी २. ०० ते ३. ०० वाजता याचिकाकर्तीला उत्तरवादी क्रमांक ८चा फोन आला ज्यामध्ये त्यांनी सांगितले की ते नगर-सोलापूर महामार्गावरील माही-जळगाव,

तालुका कर्जत जिल्हा अहमदनगर येथील मल्हार ढाब्यावर याचिकाकर्तीची वाट पाहत आहेत. जर ती हजर राहिली नाही तर संपूर्ण कुटुंबाला निर्णय न झालेल्या अन्य गुन्ह्यांमध्ये अडकवले जाईल अशी धमकी देण्यात आली होती.याचिकाकर्ती कर्जतला गेली आणि संध्याकाळी ७.०० वाजता तिने कर्जत बस स्टँडवर वाट पाहत असल्याचे उत्तरवादी क्र.८ ला फोन करून सांगितले. असा आरोप आहे की सुमारे ७.३० वाजता याचिकाकर्तीच्या वडिलांसह अधिकारी कर्जत बस स्थानकात आले.ते तिच्या वडिलांच्या बोलेरो वाहनातून प्रवास करत होते आणि तिचे वडील तिच्या बहिणीसह इतर अधिकाऱ्यांसह सुमो वाहनात होते.याचिकाकर्तीला बारामतीला नेण्यात आले जेथे ते सुमारे ९. ३० वाजता पोहोचले. तिला तिचा पती जनार्दन आणि तिच्या बहिणीला भेटण्याची परवानगी दिली नव्हती.असा आरोप आहे की सुमारे १०. ३० वाजता एका कॉन्स्टेबलने याचिकाकर्ती आणि तिच्या मुलीला जेवण दिले आणि तिच्या वडिलांना दारूही दिली. त्यानंतर याचिकाकर्तीला कळवण्यात आले की तिच्या पतीचा अपघात झाला आहे आणि त्याला बारामती येथील गिरीराज रुग्णालयात दाखल करण्यात आले आहे.याचिकाकर्तीचे असे म्हणणे आहे की, ती रात्र याचिकाकर्तीने आपल्या मुलीसोबत गिरीराज रुग्णालयासमोर वाळूवर झोपून काढली होती.याचिकाकर्तीने असे सांगितले की, त्यावेळी तिच्या लक्षात आले की तिचे वडील दबावाखाली होते आणि ते असामान्यपणे वागत होते.दुसऱ्या दिवशी सुमारे ४.०० वाजता, उत्तरवादी क्रमांक ८ आणि उत्तरवादी क्रमांक ७ (बाळासाहेब थोरात , सहाय्यक उपनिरीक्षक) यांनी याचिकाकर्तीला जागे केले आणि तिला कोऱ्या कागदावर अंगठ्याचा ठसा देण्यास सांगितले.चौकशी केली असता, तिला सांगण्यात आले की तिच्या पतीला अपघातात दुखापत झाली आहे आणि त्याच्या शस्त्रक्रियेसाठी अंगठ्याचा ठसा आवश्यक आहे.

८. पहाटे ४.३० च्या सुमारास याचिकाकर्तीला गिरिराज हॉस्पिटलमध्ये नेण्यात आले आणि तिच्या पतीचा मृत्यू झाल्याचे सांगण्यात आले. मरणोत्तर पंचनामा करण्यात आला.

याचिकाकर्तीचे असे म्हणणे आहे की, सुमारे ९.०० वाजता जेव्हा ती तिच्या बहिणीला भेटली तेव्हा तिच्या बहिणीने जनार्दनला पोलिसांनी मारहाण केल्याचे उघड केले. याचिकाकर्तीच्या म्हणण्यानुसार, तिच्या बहिणीने तिला सांगितले की पोलिसांनी तिच्यावर आणि तिच्या वडिलांवर देखील हल्ला केला.शवविच्छेदन केल्यानंतर पोलिसांनी याचिकाकर्ती, तिचे वडील आणि तिची बहिण यांना मृतदेहासह ताब्यात घेतले. याचिकाकर्तीच्या म्हणण्यानुसार, ही घटना इतर कोणासमोर उघड केल्यास त्याची गंभीर परिणाम भोगावे लागतील अशी धमकी त्यांना देण्यात आली होती. पोलीस अधिकाऱ्यांनी तिला सांगितले की त्यांनी बारामती येथे मृतदेहावर अंत्यसंस्कार करण्याचा निर्णय घेतला आहे.याचिकाकर्ती आणि तिच्या वडिलांनी पोलिसांना सांगितले की, त्यांच्या समाजाच्या प्रचलित असलेल्या विधीनुसार मृतदेह दफन करणे आवश्यक आहे.याचिकाकर्तीच्या वडिलांनी पोलिसांना सांगितले की ते मृतदेह त्याच्या बोलेरो जीपद्वारे अंत्यसंस्कारासाठी गावी नेण्यास इच्छुक होते.त्यानंतर पोलिसांनी त्या सर्वांना जबरदस्तीने बारामती येथील अमरधाम स्मशानभूमीत नेले आणि तिथे मृतदेहावर अंत्यसंस्कार करण्यात आले.असे नमूद करण्यात आले आहे की, अंत्यसंस्काराच्या वेळी काही व्यक्ती स्मशानभूमीत आल्याने पोलिसांची तिथून पळ काढला. दोन पोलीस अधिकाऱ्यांनी याचिकाकर्ती, तिचे वडील आणि बहिणीला एका लॉजमध्ये नेले आणि त्यांना १८ जून २००९ पर्यंत तेथेच ठेवले.याचिकाकर्तीला कळले की स्मशानभूमीला भेट देणारे लोक स्थानिक वृत्तपत्रांचे पत्रकार होते.या प्रकरणात असे समोर आले आहे की, बारामती शहर पोलीस ठाण्याचे वरिष्ठ पोलीस निरीक्षक असलेले उत्तरवादी क्रमांक २, श्री. मोरे, उत्तरवादी क्र.७ आणि उत्तरवादी क्र.८ यांनी याचिकाकर्तीला, तिचे वडील व बहिणीला सदर घटना इतर कोणासमोर उघड केल्यास त्याचे गंभीर परिणाम भोगावे लागतील अशी धमकी दिली. सदर लॉजमध्ये पोलिसांनी याचिकाकर्ती, तिचे वडील आणि बहिणीला मारहाण केल्याचा आरोप करण्यात आला आहे.सदर प्रकरणात

असे समोर आले आहे की, त्यानंतर पोलिसांनी बोलेरो जीपसाठी चालकाची व्यवस्था केली आणि याचिकाकर्ती, तिचे वडील आणि बहिणीला माही-जळगाव येथे नेण्यात आले. असा आरोप करण्यात आला आहे की , जनार्दनचा मृत्यू आणि पोलिसांच्या हल्ल्यामुळे याचिकाकर्ती, तिचे वडील आणि बहिणीस जबर धक्का बसला असून ते पोलिसांच्या दबावाखाली होते.वर्तमानपत्रात छापलेल्या सदर घटनेच्या बातम्यांच्या वृत्तपत्रांच्या कात्रणांवर भर ठेवण्यात आला आहे .

९. याचिकाकर्तीने निदर्शनास आणून दिले की संजय बी. बनसोडे आणि कलुराम चौधरी या व्यक्तींनी महाराष्ट्र मानवाधिकार आयोगाकडे तक्रार दाखल करून तिच्या पतीच्या कोठडीत झालेल्या मृत्यूची चौकशी करण्याची विनंती केली.पोलिस उपअधीक्षक मेघश्याम मालेगावकर आणि पोलिस उपअधीक्षक एस.ए.के. मुजावर (गुन्हे अन्वेषण विभाग, पुणे) यांनी त्यांचे अहवाल मानवाधिकार आयोगाकडे दाखल केले आणि मानवाधिकार आयोगाने त्याबाबत काही निर्देश जारी केले.असे निदर्शनास आणून देण्यात आले आहे की, मानवाधिकार आयोगाने असे निरीक्षण नोंदवले आहे की शव विच्छेदन नोंदीमध्ये वर्णन केलेली दुखापत क्रमांक २ ही शरीर भेदी जखम (punctured wound) आहे जी एखाद्या व्यक्तीला गोळी लागल्यावरच शक्य होते.

१०. याचिकाकर्तीच्या पतीची कोठडीत झालेल्या मृत्यूची चौकशी व्हावी यासाठी सामाजिक कार्यकर्त्यांनी केलेल्या आंदोलनाचा संदर्भ देण्यात आला आहे. उपविभागीय दंडाधिकारी, बारामती यांनी याचिकाकर्ती आणि इतरांचे जबाब नोंदवले होते. असा आरोप आहे की, जेव्हा याचिकाकर्ती, तिचे वडील आणि बहिणीचे जबाब याचिकाकर्तीच्या घरात नोंदवले गेले, तेव्हा घराचे दरवाजे आणि खिडक्या बंद करण्यात आल्या आणि उपविभागीय दंडाधिकारी श्री. देशमुख यांनी याचिकाकर्तीला धमकी दिली आणि सांगितले की जर तिने पोलिस अधिकाऱ्यांवर आरोप केला तर तिला त्याचे गंभीर परिणाम भोगावे लागतील. याचिकाकर्तीच्या म्हणण्यानुसार,

उपविभागीय दंडाधिकारी श्री देशमुख यांनी तिला कळवले की तिने पोलिसांविरुद्धची तिची तक्रार मागे घेतल्यास ते उत्तरवादी क्रमांक २ यांस तिला ३ लाख रुपये देण्यास सांगतील.

११. असा दावा करण्यात आला आहे की, याचिकाकर्तीच्या पतीला अटकेमध्ये न दाखवता १४ जून २००९ पासून बेकायदेशीरपणे स्थानबद्ध करण्यात आले आणि त्याला विद्वान दंडाधिकारी यांच्यासमोरही हजर करण्यात आले नाही.असे निदर्शनास आणून देण्यात आले आहे कि, जरी कर्जत, राशीन आणि भिगवण येथे सरकारी रुग्णालये असले तरी याचिकाकर्तीच्या पतीला काही अंतर प्रवास करून बारामतीला नेण्यात आले आणि तत्पूर्वी त्याला प्राथमिक उपचारही देण्यात आले नाहीत.

१२. याचिकेत असा युक्तिवाद करण्यात आला आहे की, पोलिसांच्या म्हणण्यानुसार, याचिकाकर्तीच्या पतीला १० चाके असलेल्या ट्रकने अपघात झाला.असा युक्तिवाद करण्यात आला आहे की, त्या ठिकाणी दोन जीप आणि ५ ते ६ पोलीस कर्मचारी उपस्थित असूनही ट्रकचा नोंदणी क्रमांक नोंदवला गेला नाही किंवा ट्रकचा पाठलाग करण्याचा कोणताही प्रयत्न केला गेला नाही. असे निदर्शनास आणून दिले आहे की सदर ठिकाणापासून सुमारे २० किमी अंतरावर टोलनाका आहे जिथे सदर ट्रक सहजपणे पकडला गेला असता. असा युक्तिवाद करण्यात आला आहे की, प्रत्यक्षात असा कोणताही अपघात झाला नव्हता आणि पोलिसांनी तिच्या पतीवर केलेल्या निर्दयी हल्ल्यामुळे तिच्या पतीचा मृत्यू झाला. असे निदर्शनास आणून दिले आहे की, सहा महिन्यांच्या कालावधीनंतर म्हणजेच २४ जानेवारी २०१० रोजी अज्ञात ट्रकच्या चालकावर बेदरकार व निष्काळजीपणे गाडी चालवल्याचा आरोप करत कर्जत पोलीस ठाण्यात प्रथम खबरी अहवाल दाखल करण्यात आला होता. याचिकाकर्तीने म्हटले आहे की, काही पोलिस अधिकाऱ्यांकडे परवाना नसलेल्या रिव्हॉल्व्हर्स होत्या आणि बारामती पोलीस ठाण्याच्या अधिकाऱ्यांच्या हातून गोळी लागल्याने तिच्या पतीचा मृत्यू झाला, अशी माहिती तिला

स्थानिकांकडून मिळाली आहे. असा युक्तिवाद करण्यात आला आहे की मृत जनार्दनच्या शरीरावर आढळल्या शरीरभेदी (punctured wound) जखमेवरून ही वस्तुस्थिती अगदी स्पष्ट होत आहे. तपास करणाऱ्या अधिकाऱ्यांवर हे आरोप करण्यात आले आहेत.याचिकेमध्ये अशी विनंती करण्यात आली आहे की, उत्तरवादींविरोधात भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०२ आणि २०१ सह कलम ३४ अंतर्गत त्वरित गुन्हा नोंदवण्याचे निर्देश देण्यात यावेत.दुसरी प्रार्थना तपासाच्या हस्तांतरणाविषयीची आहे.तिसरी प्रार्थना ही १० लाखांच्या नुकसानभरपाईसाठी आहे.

१३. उत्तरवादी क्रमांक २ श्री. गणेश आनंदराव मोरे यांनी त्यांचा जबाब दिनांक २ ऑगस्ट २०११ रोजीच दाखल केले आहे.पोलीस उपअधीक्षक श्री.एस.ए.के. मुजावर संलग्रित गुन्हे अन्वेषण विभाग (गुन्हा), पुणे, महाराष्ट्र राज्य यांनी सविस्तर प्रतिज्ञापत्र दाखल केले आहे. केलेल्या चौकशीची कार्यवाही नोंदीवर घेण्यासाठी राज्य सरकार द्वारे प्रतिज्ञापत्र दाखल केले आहे.श्री. मुजावर यांनी आणखी एक प्रतिज्ञापत्र दाखल केले आहे ज्यात स्टेशन डायरीच्या उताऱ्यांच्या छायांकित प्रती जोडल्या गेल्या आहेत आणि दोषी पोलिस अधिकाऱ्यांना बजावलेल्या कारणे दाखवा नोटीसच्या प्रती देखील जोडल्या आहेत.उत्तरवादी क्र.७ ते १२ यांच्या वतीने उत्तरवादी क्र.७ श्री. बाळासाहेब थोरात यांनी जबाब दिला आहे. त्यांच्या जबाबामधील युक्तिवाद असा आहे की, जनार्दनला कधीही अटक करण्यात आली नव्हती आणि तो एका गुन्ह्याच्या तपासात पोलिसांसोबत होता. १६ जून २००९ रोजी संध्याकाळी सुमारे ७.०० वाजता जेव्हा पोलिसांचे पथक एका ढाब्यावर पोहोचले, तेव्हा जनार्दन शौचासाठी जाण्याच्या बहाण्याने रस्त्याच्या दिशेने धावू लागला आणि त्यामुळे पोलिस अधिकाऱ्यांनी त्याचा पाठलाग करण्यास सुरुवात केली. असा आरोप करण्यात आला आहे की, पोलिस कॉन्स्टेबल श्री. जाधव अडखळून पडले. त्यावेळी एक ट्रक सोलापूरच्या दिशेने जात होता.जनार्दनने सदर ट्रक ओलांडला आणि

डावीकडे वळत असताना ट्रकने त्याला धडक दिली.त्यानंतर सदर जनार्दनला कर्जत बसस्थानकावर नेण्यात आले जेथे याचिकाकर्ती त्यांची वाट पाहत होती. त्यानंतर ०९.१५ च्या सुमारास बारामती येथे डॉ.गोकुळ काळे यांच्याकडे त्याला नेण्यात आले, त्यांनी पोलीस अधिकाऱ्यांना त्यास गिरीराज रुग्णालयात दाखल करण्याचा सल्ला दिला. बारामती येथील गिरीराज रुग्णालयात त्यास मृत घोषित करण्यात आले. याचिकाकर्तीने केलेले विविध आरोप फेटाळण्यात आले आहेत.संपूर्ण प्रकरणाचा तपास करणाऱ्या विविध अधिकाऱ्यांच्या विविध अहवालांवर भर देण्यात आला आहे.

१४. याचिकाकर्त्याची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकिलाने आम्हाला याचिकेत केलेले दावे, याचिकेचे परिशिष्ट आणि प्रतिज्ञापत्रांचे उत्तर आणि त्याच्याशी संबंधित विविध परिशिष्टे दिली आहेत. याचिकाकर्त्याला १४ जून २००९ पासून अटक न दाखवता आणि त्याला दंडाधिकाऱ्यांसमोर हजर न करता बेकायदेशीरपणे ताब्यात घेण्यात आले होते, असे त्याचे म्हणणे आहे. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की अपघाती मृत्यूची घटना स्पष्टपणे संशयास्पद आहे कारण संबंधित अधिकाऱ्यांनी स्थानिक पोलिस स्टेशन अर्थात कर्जत पोलीस ठाण्यात कोणताही अहवाल दाखल केला नाही. मृतदेहावर अंत्यसंस्कार होईपर्यंत कर्जत पोलीस स्टेशन. त्यांनी सादर केले की स्थानिक पोलिस स्टेशनला माहिती न देता, जखमी अवस्थेत असलेल्या कथित जनार्दनला बारामतीला नेण्यात आले जेथे त्याला मृत म्हणून दाखवण्यात आले. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की, त्यांच्या स्वतःच्या प्रकरणानुसार, पोलीस अधिकाऱ्यांनी मृत जनार्दनला प्राथमिक उपचारही दिले नाहीत. बारामती येथे मृताच्या अंत्यसंस्कारानंतरच स्थानिक पोलिस ठाण्यात तक्रार दाखल करण्यात आल्याचे त्यांनी सांगितले. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की सुरुवातीच्या टप्प्यात विविध पोलिस अधिकाऱ्यांनी घेतलेल्या भूमिकेमध्ये असा आरोप करण्यात आला होता की मृत व्यक्तीने स्वतःला ट्रकखाली झोकून देऊन आत्महत्या

केली. त्यांनी सादर केले की, त्यानंतरच पोलिसांनी ट्रक चालकाचा निष्काळजीपणा असल्याचे प्रकरण उघडकीस आणले आहे. पोलिसांच्या अनेक कृतींशी संबंधित घोर बेकायदेशीरपणा असल्याचे त्यांनी सांगितले. जनार्दनला अटक झाल्याचे न दाखवता त्याला खासगी वाहनातून अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत येथे नेण्यात आल्याचे त्यांनी निदर्शनास आणून दिले. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की, पोलिसांच्या प्रकरणानुसार, याचिकाकर्त्याच्या बहिणीच्या घरातील डी. व्ही. डी. प्लेयर कोणत्याही जप्ती पंचनामाची अभिलेखन न करता जप्त करण्यात आला. पुरावा कायद्याच्या कलम २७ अंतर्गत कोणतेही शोध निवेदन अभिलेखनवले गेले नाही. पोलीस दलात महिला हवालदार नसतानाही याचिकाकर्त्याच्या बहिणीला पोलीस दलाने ताब्यात घेतल्याचे त्यांनी निदर्शनास आणून दिले.

१५. पोलिसांनी केलेले प्रकरण खरे आहे असे गृहीत धरून, अहमदनगर जिल्ह्यात आजूबाजूला अनेक रुग्णालये असताना, दोन तासांपेक्षा जास्त प्रवास करण्याचे वचन देऊन, मृत व्यक्तीला बारामतीला नेण्यात आले, असे त्यांनी सांगितले. त्यांनी पोलीस अधिकाऱ्यांच्या विविध चौकशीच्या विविध अहवालांकडे आमचे लक्ष वेधले आणि पोलिसांनी तयार केलेले संपूर्ण प्रकरण बनावट असल्याचे आवाहन केले. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की याचिकाकर्ते, तिचे वडील आणि तिच्या बहिणीला धमक्या देण्यात आल्या होत्या आणि खरे तर बारामती येथे मृत व्यक्तीवर जबरदस्तीने अंत्यसंस्कार केल्यानंतर त्यांना लॉजमध्ये डांबण्यात आले होते. डी के बसू विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य **(एआयआर १९९७ स.न्या. ६१०)**या प्रकरणातील सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयासह सर्वोच्च न्यायालय आणि या न्यायालयाच्या विविध निर्णयांवर त्यांनी भर दिला आहे. त्यांनी निकालाच्या पुढील भागात हाताळल्या गेलेल्या इतर विविध निकालांचा संदर्भ दिला आहे. या टप्प्यावर, आपल्याला हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की विद्वान ए पी पी यांनी या खटल्यात निःपक्षपातीपणे युक्तिवाद केला आहे आणि न्यायालयाला न्याय्य मदत केली आहे.

१६. प्रतिवादी क्रमांक ३, ४ आणि ५ साठी उपस्थित असलेले विद्वान ए पीपी श्री. सस्ते यांचे निवेदन आम्ही ऐकले. येथे हे नमूद करणे आवश्यक आहे की, आधीच्या तारखांपैकी एका तारखेला, विद्वानांनी या न्यायालयासमोर ६ मार्च २०१२ रोजी एक शासन निर्णय सादर केला ज्याद्वारे राज्य सरकारने नुकसानभरपाई म्हणून रु. याचिकाकर्त्याला एक लाख रुपये भरपाई मंजूर केली आहे. श्री. मुजावर, पोलीस उपअधीक्षक, सी आय डी , महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्या सूचनेनुसार विद्वान एपीपी यांनी निवेदने दिली आहेत. जनार्दनला अटक करण्यात आली होती का, या प्रश्नावर राज्याच्या भूमिकेबाबत न्यायालयाने प्रश्न विचारला असता त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की, ही कोठडीतील मृत्यूची केस होती आणि जनार्दनला अटक करण्यात आली होती, अशी राज्याची भूमिका आहे. चौकशीत नोंदवलेल्या विविध साक्षीदारांच्या जबाबात आणि स्वतः याचिकाकर्त्याच्या, तिच्या बहिणीच्या आणि तिच्या वडिलांच्या जबाबात त्यांनी आम्हाला घेतले आहे. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की, स्वतंत्र साक्षीदारांनीही जनार्दनच्या अपघाती मृत्यूबद्दल सांगितले आहे. पुणे जिल्ह्यातील बारामती पोलीस ठाण्याचे पोलीस अधिकारी त्याला अटक न करता तपासाच्या उद्देशाने अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत येथे घेऊन जाऊ शकले असते का, असा प्रश्न विचारण्यात आला असता, तेव्हा त्यांनी सांगितले की मृत व्यक्तीला त्याच्या संमतीशिवाय तपासाच्या उद्देशाने नेले जाऊ शकले नसते. मात्र, आदेशानुसार त्यांनी सांगितले की, १६ जून २००९ रोजी मृत व्यक्तीला कर्जतला नेण्यापूर्वी ताब्यात घेण्यात आले होते. राज्याच्या अधिकाऱ्यांनी मृताच्या मृत्यूला कोठडीतील मृत्यू मानले आहे याकडे त्यांनी लक्ष वेधले. सूचनांवर त्यांनी असेही सांगितले की अटक पंचनामा झालेला नाही आणि मृत जनार्दनच्या अटकेची स्टेशन डायरीमध्ये नोंद नाही. जनार्दनला चौकशीसाठी अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत येथे नेण्याबाबत स्टेशन डायरीमध्ये कोणतीही नोंद नाही, असे त्यांनी सांगितले. कोणत्याही चौकशीतील कोणत्याही अधिकाऱ्याने प्रतिवादी क्रमांक ८ (पोलीस हवालदार

निकम) यांच्या सेल फोनचा तपशील आणि याचिकाकर्त्याच्या सेल फोनचा तपशील मागितला आहे का, असा प्रश्न विचारले असता, त्यांनी सांगितले की अशी कोणतीही माहिती प्राप्त झालेली नाही. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की, एका चौकशीत, ज्या वाहनाद्वारे मृत जनार्दनला नेण्यात आले होते त्या वाहनाच्या चालकाचा जबाब नोंदवण्यात आला आहे. त्याने सादर केले की, असे आढळून आले आहे की हे प्रकरण मृत व्यक्तीला ट्रकने दिलेल्या धावामुळे झालेल्या अपघाताचे आहे. बेपर्वाईने आणि निष्काळजीपणे वाहन चालवल्याबद्दल अज्ञात ट्रक चालकाच्या विरोधात दाखल केलेल्या 'अ ' समरी   च्या आधारे तपास करण्यात आला आणि 'अ समरी   अहवाल सादर करण्यात आला आहे आणि या अहवालावर, आजपर्यंत, विद्वान दंडाधिकाऱ्यांनी कोणताही आदेश दिलेला नाही, याकडे त्यांनी लक्ष वेधले. तिचे म्हणणे असे आहे की, तिला, तिच्या वडिलांना आणि बहिणीला दिलेल्या धमक्यांसंबंधी आणि प्रतिवादी ८ ने केलेल्या मागणी याचिकाकर्त्याच्या खटल्यात काहीही तथ्य नाही. पोलिसांनी केलेल्या हल्ल्यामुळे जनार्दनचा मृत्यू झाला असा आरोप सिद्ध झालेला नाही आणि पोलीस कोठडीत असताना या अपघातात झालेल्या दुखापतीमुळे जनार्दनचा मृत्यू झाल्याचे हे प्रकरण आहे, असे त्यांनी सांगितले.

१७. दुसऱ्या प्रतिवादीची बाजू मांडणारे विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री. मुंदार्गी यांनी आम्हाला दुसऱ्या प्रतिवादीच्या भूमिकेकडे नेले आहे. जनार्दनच्या घटनेत दुसऱ्या प्रतिवादीचा कोणताही सहभाग नाही, असे त्यांनी नमूद केले. मात्र, उपलब्ध नोंदींच्या आधारे त्यांनी प्रतिज्ञापत्र दाखल केले आहे. त्यांनी प्रतिज्ञापत्राच्या विविध भागांकडे लक्ष वेधले आणि विशेषतः, ज्यात असे म्हटले आहे की जेव्हा त्यांना प्रतिवादी ७ कडून अपघाताची माहिती मिळाली, तेव्हा त्यांनी प्रतिवादी ७ ला मृत व्यक्तीला जवळच्या रुग्णालयात नेण्याचे आणि जवळच्या पोलिस स्टेशनला कळवण्याचे निर्देश दिले. दुसऱ्या प्रतिवादीचा विचार केला तर त्याने त्याचे कर्तव्य पार पाडले आहे, याकडे त्यांनी लक्ष वेधले. त्यांनी आपल्या प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद ३० कडेही आमचे लक्ष वेधले आहे, ज्यामध्ये

कर्जत पोलीस ठाण्यात २००६ आणि २००७ मध्ये मृत जनार्दन यांच्याविरुद्ध नोंदवलेल्या तीन गुन्ह्यांचा उल्लेख आहे. उपविभागीय दंडाधिकारी, पोलीस उपअधीक्षक(सीआयडी) पुणे आणि उपविभागीय पोलीस अधिकारी, बारामती यांनी केलेल्या चौकशीच्या अहवालांकडे त्यांनी लक्ष वेधले. त्यांनी सादर केले की चौकशीत नोंदवलेल्या याचिकाकर्त्याच्या विधानांवरूनही असे दिसून येते की या याचिकेत केलेले आरोप स्पष्टपणे पश्चातबुद्धी आहेत. मृत जनार्दनचा मृत्यू अपघातामुळे झाल्याचेही या विधानांवरून सूचित होते, असे त्यांनी नमूद केले. त्यांनी सादर केले की प्रतिवादी ८ ने रकमेच्या मागणी करणे केलेले प्रकरण स्पष्टपणे पश्चातबुद्धी आहे आणि याचिकाकर्ते आणि तिच्या नातेवाईकांनी कोणत्याही अधिकाऱ्याने नोंदवलेल्या कोणत्याही विधानातून ते प्रतिबिंबित होत नाही. त्यांनी सादर केले की, जोपर्यंत प्रतिवादी २ चा संबंध आहे, संबंधित वेळी ते वरिष्ठ पोलिस निरीक्षक होते आणि केवळ अधीनस्थ पोलिस अधिकाऱ्यांवर देखरेख ठेवणे हे त्यांचे कर्तव्य होते आणि कोणत्याही चूकसाठी त्यांना जबाबदार धरले जाऊ शकत नाही. त्यांनी सादर केले की, जर चौकशीच्या नोंदी तपासल्या गेल्या तर हे अगदी स्पष्ट होते की मृत्यू हा पूर्णपणे अपघाती मृत्यू होता.

१८. आम्ही प्रतिवादी ७ ते १२ साठी हजर असलेल्या विद्वान वकिलाला देखील ऐकले. प्रतिवादी २ साठी विद्वान वरिष्ठ वकिलांनी सादर केलेल्या काही सबमिशनचा स्वीकार करताना, त्यांनी आम्हाला नोंदवलेल्या कागदपत्रांमधून नेले आहे. त्यांनी सादर केले की २४ जुलै २००९ रोजी प्रतिवादीच्या निवेदनाच्या प्रतीवरून असे दिसून येते की त्यांनी अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत पोलिस ठाण्यात अपघाताचा अहवाल दाखल केला होता, परंतु राज्य सरकारने हा गुन्हा नोंदवला नाही. प्रकरण ताब्यात घेण्यात आले. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की, ही तक्रार नोंदवली गेली नसल्यामुळे, २४ जानेवारी २०१० रोजी, या प्रतिवादीने पुन्हा पोलिस ठाण्यात संपर्क साधला आणि एफआयआर दाखल केला. त्यांनी सादर केले की चौकशीत सर्व

प्रतिवादींची विधाने नोंदवली गेली आहेत ज्यामुळे हे अपघाताचे प्रकरण असल्याचे उघड होते. याचिकेत केलेले सर्व आरोप पश्चातबुद्धी आहेत याकडे त्यांनी लक्ष वेधले. एफआयआर नोंदणीचा प्रश्नच उद्भवत नसल्याने याचिकेत कोणताही दिलासा दिला जाऊ शकत नाही, असे त्यांनी सांगितले. भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३४ सह वाचन केलेल्या कलम ३०२ आणि २०१ अंतर्गत गुन्हा करण्यासाठी. तो सादर करतो की याचिका कोणत्याही गुणवत्तेपासून वंचित आहे आणि ती नाकारण्यास पात्र आहे.

१९. विदवान एपीपी यांनी सर्वोच्च न्यायालयाच्या काही निर्णयांवर भर दिला आणि सादर केले की, याचिकाकर्त्याकडे वैधानिक उपाय उपलब्ध असल्याने, सामान्यपणे, हे न्यायालय एफआयआर नोंदण्याची निर्देश देणारी रिट जारी करू शकत नाही.

२०. सादर केलेल्या गोष्टींवर आम्ही काळजीपूर्वक विचार केला आहे. आम्ही याचिका, याचिकेतील सर्व परिशिष्टे, उत्तर प्रतिज्ञापत्र आणि उत्तर प्रतिज्ञापत्रातील परिशिष्टांचा अभ्यास केला आहे. दुसऱ्या प्रतिवादीने तसेच सातव्या प्रतिवादीने त्यांच्या प्रतिज्ञापत्रात घेतलेल्या भूमिकेचा संदर्भ देणे आवश्यक असेल. नोंदीत ठेवलेल्या सर्व कागदपत्रांचा संदर्भ देणे देखील आवश्यक असेल. त्याची जाहिरात करण्यापूर्वी, राज्याने मान्य केलेली भूमिका लक्षात घ्यावी लागेल की, किमान १६ जून २००९ रोजी पोलीस पथक बारामती पोलीस ठाण्यातून कर्जतला जाण्यापूर्वी, मृत जनार्दनला अटक करण्यात आली होती. अटकेचा कोणताही पंचनामा नोंदवला गेला नाही आणि अटकेच्या स्टेशन डायरीमध्ये आणि मृत व्यक्तीला तपासाच्या उद्देशाने अहमदनगर जिल्ह्यात नेण्यात आले होते या वस्तुस्थितीची नोंद नाही, हे देखील एक मान्य मत आहे.

२१. सर्वप्रथम, आम्ही बारामती शहर पोलीस ठाण्याचे वरिष्ठ पोलीस निरीक्षक असलेल्या दुसऱ्या प्रतिवादीच्या प्रतिज्ञापत्राचा संदर्भ देतो. त्याने खुलासा केला आहे की एपीआय भोसले हे गुन्हा क्रमांक ९९/२००९ चे तपास अधिकारी होते. भारतीय दंड संहितेच्या कलम ४५४, ४५७, ३८० अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यांसाठी बारामती शहर पोलिस ठाण्यात गुन्हा २००९ च्या ९९ ची नोंद करण्यात आली. या गुन्ह्याच्या तपासात १४ जून २००९ पासून उचललेली पावले त्याने सांगितली आहेत. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की, तपासात जनार्दनचे नाव समोर आले आणि त्यामुळे पोलीस अधिकाऱ्यांनी उक्त जनार्दनची चौकशी करण्यासाठी माही-जळगाव गावाला भेट दिली. उक्त जनार्दन त्याच्या घरी नव्हता आणि म्हणून प्रतिवादी ८ निकमने आपला सेल फोन नंबर जनार्दनच्या सासूला दिला आणि त्याला उक्त सेल फोन नंबरवर संपर्क साधण्यास सांगितले. असे म्हटले जाते की, १४ जून २००९ रोजी अधिकाऱ्यांनी जनार्दनला सुमारे साडे सहा वर बारामती पोलिस ठाण्यात आणले. हे लक्षात घेणे योग्य आहे की प्रतिवादी २ ने विशेषतः असे म्हटले आहे की त्याच्या पोलीस ठाण्यातील पोलीस अधिकाऱ्यांनी जनार्दनला बारामतीला आणले. यावरून असे दिसून येते की पोलीस अधिकाऱ्यांनी १४ जून २००९ रोजी जनार्दनला ताब्यात घेतले आणि त्यांनी त्याला बारामतीला आणले. त्या दिवशी पोलिसांकडे त्याला अटक करण्यासाठी पुरेसे पुरावे नसल्यामुळे त्याला जाण्याची परवानगी देण्यात आली आणि त्याला दुसऱ्या दिवशी पोलिस ठाण्यात हजर राहण्यास सांगण्यात आले. असे म्हटले जाते की, जनार्दन १५ जून २००९ रोजी पोलिस ठाण्यात हजर होता आणि प्रतिवादी ७ आणि प्रकटीकरण शाखेचे अधिकारी त्याची चौकशी करत होते. त्यानंतर त्याला दुपारच्या जेवणानंतर परत येण्यास सांगण्यात आले. तो परत आला आणि पर्यंत त्याची चौकशी करण्यात आली. त्याने कोणतीही माहिती न दिल्याने, अधिकाऱ्यांना त्याच्याकडे गावाकडे अधिक माहिती मिळवण्यासाठी

जाण्यास सांगण्यात आले. आणि जनार्दनला दुसऱ्या दिवशी पोलीस ठाण्यात पाचारण करण्यात आले.

२२. परिच्छेद ७ मध्ये, प्रतिवादी २ ने असे म्हटले आहे-.

> "..... त्यानंतर सुमारे ७-४५ वाजता सकाळी पोलीस कर्मचाऱ्यांनी बारामती शहर पोलीस ठाणे जनार्दनला सोबत घेऊन ठाणे दैनंदिनीत नोंद घेऊन सोडले. मी निवेदन करतो की, मला माझ्या स्टाफ् ने दिनांक १५-०६-२००९ रोजी रात्री ९-३० वाजता माही जळगावला जाण्याबद्दल माहिती दिली. मी निवेदन करतो की, मी दिनांक १५-०६-२००९ रोजी रात्री ९-३० गुन्ह क्रमांक ९९-२००९ तपासा संदर्भात पोलिसांच्या माही जळगावला जाण्याची माहिती पोलीस अधीक्षकांना दिली होती. या बिनतारी संदेशाची प्रत् जोडली असून त्याला निशाणी आर १ देण्यात आला. "

या टप्प्यावर, आम्ही नोंद घेऊ शकतो की प्रतिवादी ६ च्या प्रतिज्ञापत्रासह, स्टेशन डायरीची छायाप्रती या न्यायालयासमोर सादर करण्यात आली आहे. १६-०६-२००९ रोजी सकाळी ७-४५ वाजता वरील स्टेशन डायरीतील नोंद दर्शवते की, गुन्हा २००९ च्या ९९ च्या संदर्भात प्रतिवादी ७ ते १२ कर्जतला गेले. मात्र, स्टेशन डायरीमध्ये मृत जनार्दनला पोलीस पथकासोबत नेण्यात आल्याचा कोणताही संदर्भ दिलेला नाही. दुसऱ्या प्रतिवादीने १५-०६-२००९ रोजी त्याने ९-३० रात्री पाठवलेल्या बिनतारी संदेशावर भर दिला ज्यामध्ये बारामती शहर पोलिस ठाण्याशी संलग्न असलेल्या एका अधिकाऱ्याला आणि सहा पोलिस कर्मचारीवर्ग यांना गुन्हा क्रमांक ९९-२००९ च्या संदर्भात अहमदनगरला भेट देण्याची परवानगी मागितली गेली होती. या बिनतारी संदेशातही, मृत जनार्दन यांना त्यांच्याबरोबर नेले जात होते या वस्तुस्थितीचा कोणताही संदर्भ नाही. अधीक्षकांनी परवानगी दिली हे दर्शवणारी कोणतीही नोंद केलेली नाही.

२३. दुसऱ्या उत्तरवादीचे प्रतिज्ञापत्र परत बघता, परिच्छेद ९ मध्ये त्याने सांगितले की जनार्दनने पोलिसांना सांगितले की त्याने चोरलेला डी. व्ही. डी. प्लेअर जामखेड येथील त्याच्या मेहुणीच्या घरी ठेवला आहे. त्यानुसार, पोलीस अधिकारी जामखेडला गेले आणि त्यांनी याचिकाकर्तीच्या बहिणीकडून डीव्हीडी प्लेअर जप्त केला. याची नोंद घेणे प्रसंगोचित ठरेल की या जप्तीचा कोणताही जप्ती पंचनामा झालेला नाही. उत्तरवादी क्र. २ च्या म्हणण्यानुसार, त्यानंतर ज्या पोलीस अधिकाऱ्यांना डीव्हीडी प्लेअर जप्त केल्याची माहिती देण्यात आली होती ते याचिकाकर्तीच्या वडिलांच्या घरी गेले आणि याचिकाकर्तीच्या वडिलांना सांगण्यात आले की जर हा डीव्हीडी चोरीला गेल्याचे आढळून आल्यास त्या संदर्भात पोलीस अधिकारी त्यांच्या मुलीला बारामतीला घेऊन जात होते. हा परिच्छेद सूचित करतो की, याचिकाकर्तीच्या बहिणीला देखील पोलिसांनी ताब्यात घेतले आणि बारामतीला नेले.याची नोंद घेणे प्रसंगोचित ठरेल की, पोलीस अधिकाऱ्यांच्या पथकामध्ये एखादी महिला पोलीस कॉन्स्टेबल होती हे सिद्ध झालेले नाही. उत्तरवादी क्र. २ ने सांगितले की याचिकाकर्तीच्या वडिलांनी स्वतःच्या मुलीसोबत माहीजळगावला जाणे स्वतःहून मान्य केले. १६ जून २००९ च्या संध्याकाळी घडलेल्या घटनेबाबत परिच्छेद १० मध्ये त्यांनी असे म्हटले आहे –

> "मी असे सांगतो की पोलीस अधिकारी मल्हार ढाब्यात सुमारे १५. ३० वाजता पोहोचले.तिथे सर्वांनी दुपारचे जेवण केले आणि ते ढाब्यावर थांबले कारण याचिकाकर्तीने तिच्या वडिलांना मोबाईलवर सांगितले की ती तेथे येत आहे आणि त्यांना ढाब्यावर थांबण्याची विनंती केली.मी असे सांगतो की १९. ०० वाजता कॉन्स्टेबल निकमला याचिकाकर्तीचा फोन आला आणि तिने कळवले की ती कर्जत एस.टी. स्थानक येथे आहे आणि पोलीस अधिकाऱ्यांना तेथे येण्याची विनंती केली. पोलीस अधिकाऱ्यांनी त्यांना तिच्याकडून अधिक माहिती मिळेल या प्रामाणिक

भावनेने कर्जत एस.टी. स्थानकाकडे जाण्यास सहमती दर्शवली. त्यावेळी याचिकाकर्तीचा पती लघुशंकेस जाण्याच्या बहाण्याने रस्त्याकडे धावू लागला, पोलीस अधिकाऱ्यांनी त्याचा पाठलाग करण्यास सुरुवात केली. पाठलाग करताना पोलिस हवालदार जाधव पडले आणि त्यावेळी एक ट्रक सोलापूरच्या दिशेने जात होता आणि सदर जनार्दन काळेने हा ट्रक ओलांडला आणि डावीकडे वळताना त्याला ट्रकची धडक लागली. त्यानंतर पोलीस अधिकाऱ्यांनी त्याला जीपमध्ये टाकून कर्जत एस.टी. स्थानक येथे आणले जेथे याचिकाकर्ती वाट पाहत होती. त्यानंतर ते रात्री ९. १५ ते ९. ३० च्या सुमारास बारामतीला पोहोचले आणि त्याला डॉक्टर गोकुळ काले यांच्याकडे नेण्यात आले, ज्यांनी त्याला गिरीराज रुग्णालयात दाखल करण्याचा सल्ला दिला. मी असे सांगतो की त्यावेळी याचिकाकर्तीचे वडील आणि तिची बहीण दोन्ही रुग्णालयांमध्ये उपस्थित होते. हवालदार निकम आणि ए. एस. आय. थोरात यांनी तिच्या अंगठ्याचे ठसे कोऱ्या कागदावर मिळवले होते हे मी नाकारतो. "

अशा प्रकारे, उत्तरवादी क्र. २ ने मांडलेले विशिष्ट प्रकरण असे आहे की, जनार्दन लघुशंकेस जाण्याच्या बहाण्याने रस्त्याकडे धावू लागला.पोलीस अधिकारी त्याचा पाठलाग करू लागले.पाठलाग करताना, पोलिस हवालदार उत्तरवादी क्र. ११ पडले. एक ट्रक सोलापूरच्या दिशेने जात होता आणि जनार्दनने तो ट्रक ओलांडला आणि डावीकडे वळत असताना त्याला ट्रकची धडक लागली. त्याने फक्त असे म्हटले आहे की पोलीस त्याला जीपने कर्जत येथे घेऊन गेले जेथे याचिकाकर्ती वाट पाहत होती आणि त्यानंतर ते सुमारे ९. १५ ते ९. ३० वाजता बारामतीला पोहोचले. भांगळेत्यांच्या मते, ही घटना रात्री ७. ०० वाजता घडली. हे लक्षात घेणे प्रसंगोचित ठरेल की, उत्तरवादी क्र. २ ने त्याच्या प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद २२ मध्ये म्हटले आहे की याचिकाकर्तीचे वडील आणि याचिकाकर्तीच्या बहिणीने आग्रह धरला होता की जखमी

व्यक्तीवर बारामती किंवा अहमदनगर येथील चांगल्या रुग्णालयात उपचार केले जावेत कारण कर्जत येथे कोणतेही मोठे रुग्णालय नव्हते. ए. एस. आय. थोरात यांच्याकडून मोबाईलवर माहिती मिळाल्यानंतर त्यांनी त्यांना त्याला जवळच्या रुग्णालयात नेण्याचे आणि जवळच्या पोलीस ठाण्याला कळवण्याचे निर्देश दिले, असे त्यांनी म्हटले आहे.परिच्छेद २३ मधील प्रतिज्ञापत्राचा पुढील भाग खालीलप्रमाणे :

"मी असे सांगतो की याचिकाकर्तीचे पती जनार्दन काळे याचा अपघात होताच पोलीस अधिकारी त्याच्याकडे धावले आणि त्याला ढाब्यावर आणले. दरम्यान, अचानक घडलेल्या घटनेमुळे प्रत्येकजण जखमीला मदत करण्याचा प्रयत्न करत असल्याने तो ट्रक निघून गेला आणि कोणालाही ट्रकचा क्रमांक कळू शकला नाही.मी असे सांगतो की या अपघातानंतर पोलीस अधिकाऱ्यांनी ताबडतोब त्याला जीपमध्ये नेले आणि याचिकाकर्तीच्या वडिलांच्या आणि बहिणीच्या विनंतीनुसार बारामतीकडे निघाले.त्या दिवशी कोणताही अपघात झाला नसल्याचा याचिकाकर्तीचा आरोप मी नाकारतो. मी असे सांगतो की पोलीस अधिकारी जखमीवर अधिक चांगल्या प्रकारे उपचार करण्याचा प्रयत्न करत होते आणि त्यांनी बारामती शहर पोलीस ठाण्याला अपघाताची माहिती दूरध्वनीवरून दिली होती. त्यांनी त्याच दिवशी कर्जत पोलिस स्टेशनला कळवले नाही, मात्र दुसऱ्या दिवशी १७.०६.२००९ रोजी कर्जत पोलिस स्टेशनला अपघाताची माहिती देण्यात आली. सोबत जोडलेला आणि निशाणी आर-२ म्हणून चिन्हांकित केलेली प्रत ही १७.०६.२००९ रोजीच्या अहवालाची आहे. मी असे सांगतो की ए. एस. आय. थोरात यांनी कर्जत पोलीस ठाण्यात २४. ०७. २००९ रोजी अहवाल नोंदवला, मात्र कोणताही गुन्हा नोंदवला गेला नाही.निशाणी आर-३ म्हणून चिन्हांकित केलेली तक्रारीची प्रत येथे सोबत जोडलेली आहे. "

संपूर्ण प्रतिज्ञापत्रात, उत्तरवादी क्र. २ ने हा मुद्दा समोर आणलेला नाही की मृत व्यक्तीला निदान प्राथमिक उपचार देण्यात आले होते.विशेष म्हणजे, त्याच प्रतिज्ञापत्रात, उत्तरवादी क्र. २ ने १७ जून २००९ रोजी अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत पोलीस ठाण्याचे प्रभारी अधिकारी यांना उद्देशून लिहिलेला अहवाल संलग्न केला आहे, ज्यामध्ये बारामती पोलीस ठाण्यात नोंद झालेल्या अपघाती मृत्यू अहवालाचा संदर्भ आहे. खुल्या न्यायालयात विद्वान सहाय्यक सरकारी अभियोक्ता यांनी आम्हाला असे कळवले की या अहवालावर उत्तरवादी क्र. २ ची स्वाक्षरी आहे.हा अहवाल मराठी भाषेत आहे.या अहवालात, उत्तरवादी क्र. २ ने पूर्णपणे वेगळे कथन केले आहे. इंग्रजीत अनुवादित केलेले हे कथन असे आहे की, "याचिकाकर्तीने तिच्या वडिलांना सांगितले होते की ती कर्जतला पोहोचत आहे, त्यामुळे पोलीस अधिकारी मल्हार ढाब्याजवळ वाट पाहत होते.त्यावेळी मृत जनार्दन लघुशंकेला जाण्याच्या बहाण्याने वाहनातून खाली उतरला आणि येणाऱ्या ट्रकच्या दिशेने धावू लागला. त्यानंतर जनार्दनने स्वतःला ट्रकच्या मागच्या चाकाखाली झोकून दिले. "अशा प्रकारे, उत्तरवादी क्र. २ ने १७ जून २००९ रोजी सादर केलेल्या त्याच्या अहवालात म्हटले आहे की, जनार्दनने ट्रकच्या मागच्या चाकाखाली स्वतःला झोकून आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी सांगितले की क्लीनरच्या बाजूची चाके जनार्दनच्या मांडीवरून गेली. त्यांनी अहवालात म्हटले आहे की जवळपास कोणत्याही रुग्णालयाची सुविधा नव्हती.

त्याला बारामती येथील डॉक्टर भोईटे यांच्या गिरीराज रुग्णालयात नेण्यात आले जेथे रात्री ११. ३० वाजता त्याला मृत घोषित करण्यात आले.अशा प्रकारे, उत्तरवादी क्र. २ च्या प्रतिज्ञापत्रात आणि १७ जून २००९ रोजीच्या त्याच्या निवेदनात पूर्णतः फरक आहे.त्याच प्रतिज्ञापत्रासोबत, त्यांनी २४ जून २००९ रोजी पोलिस स्टेशन अंमलदार, कर्जत पोलीस स्टेशन, जि. अहमदनगर यांनी नोंदविलेले उत्तरवादी क्र. ७ चे निवेदन जोडले आहे , ज्यामध्ये जनार्दन

पळून जाण्याचा प्रयत्न आणि पळून जाण्याचा प्रयत्न करताना ट्रकने त्याला धडक दिल्याची उपपत्ती उत्तरवादी क्र.२ ने मांडली आहे.

२४. या टप्प्यावर, श्री एस.ए.के. मुजावर, पोलीस उप-अधीक्षक, राज्य गुन्हे अन्वेषण शाखा (गुन्हे), पुणे यांच्या प्रतिज्ञापत्राचा संदर्भ देणे आवश्यक ठरते. त्यांनी पोलीस अधीक्षक, अन्वेषण शाखा, पुणे यांनी १७ जून २००९ रोजी पारित केलेल्या आदेशाची प्रत सोबत जोडली आहे. १७ जून २००९ रोजी दिलेल्या आदेशात पुन्हा असे म्हटले आहे की, मृत जनार्दनने ट्रकच्या मागच्या चाकाखाली स्वतःला झोकून दिले. मात्र, या आदेशात जनार्दनच्या मृत्यूचे वर्णन कोठडीतील मृत्यू असे करण्यात आले आहे.जनार्दनला पोलिसांनी कधीही अटक केली नाही, असे प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद २८ मध्ये उत्तरवादी क्र. २ ने केलेल्या विधानाच्या संदर्भात हे प्रासंगिक आहे.आदेशात असे म्हटले आहे की सरकारी परिपत्रक लक्षात घेता, १७ जून २००९ रोजी दिलेल्या आदेशाअन्वये तपास राज्य गुन्हे अन्वेषण शाखेने हाती घेतला होता, पोलीस अधीक्षकांनी श्री. एन.के. गायकवाड, पोलीस उप-अधिक्षक यांची चौकशी करण्यासाठी नियुक्ती केली. मुजावर यांनी दिलेल्या प्रतिज्ञापत्रात त्यांनी म्हटले आहे की, १६ जून २००९ रोजी पोलीस अधीक्षकांची परवानगी घेतल्यानंतर पोलीस उप निरीक्षक बाळासाहेब थोरात (उत्तरवादी क्र. ७) हे पोलीस कर्मचारी आणि सदर जनार्दन काळे यांच्यासह जनार्दन काळे यांच्या सासऱ्याच्या घरी गेले. तथापि, उत्तरवादी क्र. २ च्या कथनात असे आले आहे की त्याने १५ जून २००९ रोजी केवळ एक बिनतारी संदेश पोलिस अधीक्षकांना पाठवला होता.हा बिनतारी संदेश त्याच्या प्रतिज्ञापत्रात जोडला गेला आहे आणि त्यावर 'आर-१' अशी निशाणी आहे. पोलिस अधीक्षकांनी परवानगी दिली होती असे उत्तरवादी क्र. २ च्या निवेदनात आलेले नाही. खरे तर, पृष्ठ १२६ वरील प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद ७ मध्ये त्यांचे विधान असे आहे की त्यांनी केवळ पोलीस अधीक्षकांना पोलीस अधिकाऱ्यांच्या माहीजलगाव दौऱ्याची माहिती दिलेली होती. अशा प्रकारे,

उत्तरवादी क्र. २ च्या म्हणण्यानुसार, पोलिस अधीक्षकांकडून अशी कोणतीही परवानगी घेतली गेली नव्हती.

२५. श्री. मुजावर यांच्या प्रतिज्ञापत्रासोबत बारामती पोलीस ठाण्याने १६ जून २००९ रोजी नोंदवलेल्या उत्तरवादी क्र. ७ थोरात यांच्या निवेदनाची प्रत जोडण्यात आली आहे.१६ जून २००९ रोजी सुमारे २३. ५५ वाजता नोंदवलेल्या सदर निवेदनातही उत्तरवादी क्र. ७ ने असा दावा केला आहे की, ट्रकच्या मागच्या चाकाखाली स्वतःला झोकून जनार्दनने आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न केला. या प्रकरणाचा आणखी एक महत्त्वपूर्ण पैलू आहे.१६ जून २००९ रोजी बारामती शहर पोलीस ठाण्याच्या पोलीस निरीक्षकांनी याचिकाकर्तीला उद्देशून लिहिलेले एक पत्र आहे, ज्यामध्ये जनार्दनने ट्रकच्या चाकाखाली उडी मारल्याचे पुन्हा तेच विधान केले आहे.त्यावर याचिकाकर्तीच्या अंगठ्याचा ठसा मिळवल्याचे दिसते. हे निवेदन श्री. मुजावर यांच्या प्रतिज्ञापत्रासोबत जोडण्यात आले आहे.उत्तरवादी क्र. २ मोरे यांनी १७ जून २००९ रोजी बारामती तालुका कार्यकारी दंडाधिकारी यांना एक अहवाल दिला, ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की मृत व्यक्तीने स्वतःला ट्रकच्या चाकाखाली झोकून दिले .तेच कथन १७ जून २००९ रोजीच्या पंचनाम्यात आढळते.ते प्रतिज्ञापत्राच्या पृष्ठ १७९ वर आहे.१८ जून २००९ रोजीच्या पंचनाम्यात एक वेगळे निवेदन समोर आले आहे.या पंचनाम्यात, जनार्दनने स्वतःला ट्रकखाली झोकून दिल्याची नोंद नाही. असे म्हटले आहे की तो अचानक रस्त्याच्या दिशेने धावू लागला आणि १० चाकी ट्रकखाली आला.श्री. मुजावर यांच्या प्रतिज्ञापत्रासोबत जोडलेले पृष्ठ २०१ वर आणखी एक दस्तऐवज आहे. ज्यावर १७ जून २००९ रोजी बारामती तालुका कार्यकारी दंडाधिकाऱ्यांनद्वारे नोंदवला गेलेला मरणान्वेषण पंचनामा आहे.या पंचनाम्यातही, जनार्दनने स्वतःला ट्रकखाली झोकून दिल्याचे म्हटले आहे.स्वतः श्री. मुजावर यांच्या प्रतिज्ञापत्रात जोडण्यात आलेली ही कागदपत्रे आहेत.श्री. मुजावर यांच्या प्रतिज्ञापत्रात, याचिकाकर्तीचे १७ जून २००९ रोजी

नोंदवलेले निवेदन जोडण्यात आले आहे, ज्यामध्ये तिने उत्तरवादी क्र. ८ चा भ्रमणध्वनी क्रमांक उघड केला आहे. या निवेदनात याचिकेत केलेल्या आरोपांचा कोणताही संदर्भ नसल्याचे निदर्शनास आणून ही बाब आधारभूत मानण्याची मागणी करण्यात आली होती.पोलिसांनी १७ जून २००९ रोजी निवेदन नोंदवले आहे हे लक्षात घेणे प्रसंगोचित आहे. हे निवेदन कोणत्या परिस्थितीत आणि कोणत्या पद्धतीने नोंदवले गेले असावे याची आपण कल्पना करू शकतो.याचिकाकर्तीच्या वडिलांचे १७ जून २००९ रोजीचे निवेदन देखील सोबत जोडण्यात आले आहे, ज्यामध्ये असे नोंदवले गेले आहे की मृत व्यक्ती पळून जाऊ लागला तेव्हा त्याचा अपघात झाला.

२६. याचिकाकर्तीची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकीलांनी असे निदर्शनास आणून दिले आहे की रस्त्यावरील टोल चौकी ही घटनेच्या ठिकाणापासून २० कि. मी. अंतरावर होती. बऱ्याच कालावधीनंतर म्हणजेच २४ मे २०१० रोजी श्री. मुजावर यांनी १६ जून २००९ रोजी टोल नाक्या मधून गेलेल्या ट्रकचा तपशील मागण्यासाठी टोल चौकीच्या व्यवस्थापकाला पत्र लिहिले.व्यवस्थापकाने पत्रास् दिलेल्या उत्तराची नोंद नाही.तथापि, पान २२१ वर १० मार्च २०११ रोजी अहमदनगरच्या पोलीस उपअधीक्षकांनी श्री. मुजावर यांना उद्देशून लिहिलेले पत्र आहे की टोल पोस्टच्या व्यवस्थापकाने त्यांना सांगितले की पोस्टमधून जाणाऱ्या वाहनांची नोंद केवळ २४ तासांसाठीच ठेवली जाते. अशा प्रकारे, २४ मे २०१० पर्यंत माहिती प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. २४ जानेवारी २०१० रोजी उत्तरवादी क्र. ७ यांनी दाखल केलेल्या प्रथम खबरी अहवालाच्या आधारे तपास केल्यानंतर २८ एप्रिल २०११ रोजी सादर केलेला "अ" सारांश अहवाल या प्रतिज्ञापत्रात जोडण्यात आला आहे. त्यात असे म्हटले आहे की ट्रकला १० चाके होती आणि मृत व्यक्तीने पळून जाण्याचा प्रयत्न केला तेव्हा त्याला ट्रकची धडक बसली.येथे आपण नोंद घेतली पाहिजे की, उत्तरवादी क्र. ७ ने उशीराने २४ जानेवारी २०१०

रोजी प्रथम खबरी अहवाल दाखल केला होता, ज्यामध्ये असा आरोप आहे की अज्ञात ट्रकचा चालक बेदरकार आणि निष्काळजी होता आणि त्यामुळे १६ जून २००९ रोजीचा गुन्हा हा भारतीय दंड संहितेच्या कलम २७९, ३३८, ३०४ (अ) अंतर्गत दंडनीय गुन्हा होता."अ " सारांश अहवालात असे म्हटले आहे की ट्रक आणि ट्रक चालकाचा शोध लागला नाही.

२७. या टप्प्यावर, मानवाधिकार आयोगाचे अध्यक्ष आणि सदस्य यांनी पारित केलेल्या आदेशाचा संदर्भ द्यावा लागेल.२६ऑक्टोबर २०१० रोजी दिलेल्या आदेशात असे नमूद केले आहे की शवविच्छेदनाच्या नोंदींमध्ये दर्शविलेली जखम क्र. २ असे दर्शवते की मृत व्यक्तीचा मृत्यू या जखमेमुळे झाला. ही बंदुकीच्या गोळीची जखम आहे की नाही या बाबीवर सदर जखमेबाबत तज्ञांचा अभिप्राय घेतला पाहिजे असे मत व्यक्त करण्यात आले.हा आदेश पारित झाल्यानंतर नऊ महिन्यांनी पोलीस उप- अधीक्षकांनी १ ऑगस्ट २०११ रोजी पुणे येथील ससून सामान्य रुग्णालयाच्या संबंधित वैद्यकीय अधिकाऱ्यांचा अभिप्राय मागवला. संबंधित वैद्यकीय अधिकाऱ्याने दिलेला अभिप्राय असा आहे की ही जखम बंदुकीच्या गोळीमुळे झालेली नाही, परंतु अपघातामुळे मांडीच्या हाडांचे तुकडे होवून त्या हाडाच्या टोकदार तुकड्याने ही जखम झाली असावी.

२८. उत्तरवादी क्र. ७ च्या प्रतिज्ञापत्राचा विचार करण्यापूर्वी, आधी सांगितल्याप्रमाणे, स्टेशन डायरीचा उतारा सादर करण्यात आला आहे. १६ जून २००९ रोजी मुद्दा क्र. ४१ वर २३. ५५ वाजता, उत्तरवादी क्र. ७ ने घटनेची नोंद केली आहे, ज्यामध्ये जनार्दनने स्वतःला ट्रकखाली झोकून दिल्याची उपपत्ती पुन्हा नमूद केलेली आहे.

२९. आता आपण उत्तरवादी क्र. ७ बाळासाहेब थोरात यांच्या प्रतिज्ञापत्राकडे वळू .हे लक्षात घेणे प्रसंगोचित ठरेल की उत्तरवादी क्र. २ ने आपल्या प्रतिज्ञापत्रात म्हटले आहे की, त्याने

मोबाईल फोनवरुन उत्तरवादी क्र. ७ ला स्थानिक पोलिस ठाण्यात अहवाल नोंदवण्याचे आणि जनार्दनला जवळच्या रुग्णालयात नेण्याचे निर्देश दिले. उत्तरवादी क्र. ७ च्या प्रतिज्ञापत्रात काय म्हटले आहे हे बघण्यापूर्वी, हे नमूद करणे आवश्यक आहे की १६ आणि १७ जून २००९ रोजी त्या उत्तरवादीने दाखल केलेल्या अहवालातून समोर आलेल्या त्याच्या सुसंगत कथनामध्ये असे म्हटले आहे की, जनार्दनने स्वतःला ट्रकखाली झोकून आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न केला. उत्तरवादी क्र. ७ च्या या प्रतिज्ञापत्रात, जनार्दनला अटक करण्यात आल्याचेही नाकारले आहे. प्रतिज्ञापत्रात त्यांनी म्हटले आहे की, उत्तरवादी नंबर १ ने नानासाहेब सारक यांच्याकडून एका जीपची व्यवस्था केली आणि याचिकाकर्त्याला १६ जून २००९ रोजी पोलीस ठाण्यात बोलावण्यात आले.या प्रतिज्ञापत्रात पोलीस अधीक्षकांची परवानगी घेण्याचा कोणताही संदर्भ नाही आलेला, केवळ असे म्हटले आहे की उत्तरवादी नंबर २ याने पोलीस अधिकाऱ्यांच्या माही जळगाव दौऱ्याची माहिती पोलीस अधीक्षकांना दिली.हे देखील लक्षात घेणे योग्य आहे की स्टेशन डायरीमध्ये केलेल्या नोंदीसह सर्व अहवालांमध्ये उपरोक्त अधिकाऱ्याने घेतलेली भूमिका असूनही, प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद ९ मध्ये त्याने असे म्हटले आहेः- असे

> "मी म्हणतो की याचिकाकर्त्याच्या पतीचा पाठलाग करताना पोलीस हवालदार जाधव (प्रतिवादी नंबर १०) कोसळला आणि त्यावेळी एक ट्रक सोलापूरच्या दिशेने जात होता आणि म्हणाला की जनार्दन कालेने उक्त ट्रक ओलांडला आणि डावीकडे वळताना त्याला ट्रकची टक्कर मिळाली.मी म्हणतो की त्यानंतर पोलीस अधिकाऱ्यांनी त्याला जीपमध्ये नेले आणि कर्जत एसटी स्टँडवर आणले जेथे याचिकाकर्ते वाट पाहत होते.मी सांगतो की, त्यानंतर ते ९. १५ ते ९. ३० च्या सुमारास बारामतीला पोहोचले आणि कारण जनार्दन जानू काळे यांना चांगले उपचार मिळावेत यासाठी त्यांचे सासरे आणि मेहुणे आग्रह धरत होते, कारण कर्जत येथे यापेक्षा चांगले रुग्णालय उपलब्ध

नसल्याने त्यांना बारामती किंवा नगर येथील चांगल्या रुग्णालयात अधिक चांगले उपचार दिले जावेत. "

अशा प्रकारे, १८ फेब्रुवारी २०१२ रोजी या न्यायालयासमोर शपथ घेतलेल्या प्रतिज्ञापत्रात, अशी भूमिका घेतली गेली आहे की मृत जनार्दन पळून जाण्याचा प्रयत्न करत असताना त्याला ट्रकची धडक मिळाली. येथे नमूद करणे वावगे ठरणार नाही की प्रतिवादी क्रमांक २ चे प्रतिज्ञापत्र दिनांक २ ऑगस्ट २०११ चे आहे आणि प्रतिवादी क्रमांक ७ चे प्रतिज्ञापत्र १८ फेब्रुवारी २०१२ चे आहे. श्री. मुजावर यांचे पहिले प्रतिज्ञापत्र ३ ऑगस्ट २०११ चे आहे आणि श्री. मुजावर यांचे दुसरे प्रतिज्ञापत्र १४ ऑक्टोबर २०११ चे आहे. अगदी लवकरात लवकर दाखल केलेल्या सर्व अहवालांमध्ये आणि स्टेशन डायरीतील नोंदींमध्ये उत्तरवादी बालासाहेब थोरात यांनी घेतलेली भूमिका विसरले असतील असे गृहीत धरूनही, वरील सर्व अहवालाच्या प्रती या न्यायालयात उपरोक्त प्रतिज्ञापत्रांच्या संलग्नकांद्वारे आधीच दाखल करण्यात आल्या होत्या.त्यांनी घेतलेल्या भूमिकेमध्ये फरक का आहे आणि त्यांनी १६ जून २००९ रोजी सादर केलेल्या अहवालात घेतलेल्या भूमिकेपेक्षा त्यांनी पूर्णपणे वेगळी भूमिका का घेतली आहे हे स्पष्ट करण्यासाठी उत्तरवादीने दिलेल्या प्रतिज्ञापत्रात कोणताही प्रयत्न केला जात नाही.या प्रतिज्ञापत्रात त्यांनी मृत व्यक्तीला प्राथमिक उपचार देण्याचा कोणताही प्रयत्न केला गेला नसल्याचेही म्हटले नाही.अशा प्रकारे, जोपर्यंत उत्तरवादी नंबर २ आणि ७ चा संबंध आहे, त्या घटनेबद्दल दोन विसंगत आणि परस्परविरोधाभासी आवृत्त्या नोंदवलेल्या आहेत.अर्थात, दोन्ही आवृत्त्या खऱ्या असू शकत नाहीत.

३०. या टप्प्यावर, आम्ही नोंद असलेल्या विविध अधिकाऱ्यांच्या अहवालाचा संदर्भ घेऊ शकतो.महाराष्ट्र मानवाधिकार आयोगाच्या आदेशाचा विचार करता, कोणताही निर्णय घेण्यात आलेला नाही आणि खटला बंद करताना सामाजिक कार्यकर्ता योग्य मंचाकडे जाण्याचे स्वातंत्र्य

राखून ठेवण्यात आले आहे. पहिला अहवाल १५ ऑक्टोबर २०१० रोजीचा उपविभागीय दंडाधिकाऱ्यांचा आहे. पहिला अहवाल १५ ऑक्टोबर २०१० रोजीचा उपविभागीय दंडाधिकाऱ्यांचा आहे. त्यात असे नमूद केले आहे की हाडाच्या कंपाऊंड फ्रॅक्चरमुळे आणि आहे. ऊंड फ्रॅक्चरमुळे रक्तस्त्राव झाल्यामुळे मृत्यू झाला होता.अहवालात विविध विधानांचा संदर्भ देण्यात आला आहे.डॉक्टर गोकुळ यांचे जबाब हा या अहवालाचा भाग आहे हे लक्षात घेणे मनोरंजक ठरेल.डॉक्टरांनी सांगितले की १६ जून २००९ रोजी सुमारे ९.१५ वाजता पोलिस त्याच्याकडे एका रुग्णाला घेऊन आले, ज्याची प्रकृती गंभीर असल्याचे दिसून आले.त्यांनी सांगितले की, त्यांनी खाली उतरून वाहनातील रुग्णाची तपासणी केली असता त्यांना नाडी नसल्याचे व रुग्ण बेशुद्ध असल्याचे आढळून आले. त्यामुळे त्यांनी त्यांना आयसीयू सुविधा असलेल्या रुग्णालयात हलवण्याचा सल्ला दिला.मृत व्यक्तीला जेथे नेण्यात आले होते ते गिरीराज रुग्णालय चालवणाऱ्या डॉ. आर. आर. भोसले यांच्या जबाबात असे दिसून येते की जेव्हा रुग्णाला ९. ३० वाजता त्याच्याकडे आणण्यात आले तेव्हा रुग्णाची नाडी चालू नसल्याने आणि शरीराची हालचालही नव्हती.त्याने असे म्हटले आहे की शरीर उबदार असल्याने, वाटेत नाडी थांबली आहे असे गृहीत धरून, रुग्णाला हृदय पुनरुज्जीवन देण्यात आले परंतु कोणतेही यश मिळाले नाही आणि म्हणून त्यांनी रुग्णाला ११. ३० वाजता मृत घोषित केले.अशा प्रकारे, पोलिसांच्या म्हणण्यानुसार ही घटना अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत येथे ७ वाजता येथे घडली आणि नागरिकांच्या जीवनाचे रक्षक असलेल्या पोलिसांनी रात्री ९. १५ वाजता प्रथमच मृत व्यक्तीला डॉक्टरकडे आणले. या काळात प्राथमिक उपचारही देण्यात आले नव्हते.उपविभागीय दंडाधिकाऱ्यांच्या या अहवालात, याचिकाकर्त्याचे निवेदन, पोलीस पक्ष ज्या जीपने पुढे गेला त्या जीपचे चालक नानासाहेब सारक यांचे निवेदन आणि याचिकाकर्त्याच्या वडिलांचे निवेदन जोडण्यात आले आहे.याचिकाकर्त्याच्या बहिणीचे निवेदन संलग्न करण्यात

आले आहे, ज्यावर पोलिस अधिकाऱ्यांची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान वकील, त्यात अपघाती मृत्यूची कबुली दिली आहे, असे सांगून विश्वास ठेवण्याचा प्रयत्न केला आहे.जर निवेदन वाचले तर याचिकाकर्त्याच्या बहिणीने म्हटले आहे की ढाब्यात पोलीस दलाच्या सदस्यांनी दारू प्यायली आणि त्या सर्वांनी जनार्दनला बेल्टने मारहाण केली आणि त्यात जनार्दनला हातकडी घातली होती.

३१. आणखी एक नोंदवलेला दस्तऐवज म्हणजे बारामतीचे अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक (ग्रामीण) यांनी मानवाधिकार आयोगाच्या कुलसचिवांना उद्देशून १२ मे २०१० रोजी सादर केलेला अहवाल, ज्यामध्ये तक्रारदार मानवी हक्क आयोगासमोर दिलेल्या निवेदनाचा संदर्भ देण्यात आला होता, ज्यामध्ये त्याने गैरसमजातून अर्ज दाखल केल्याचे नमूद केले होते आणि त्यामुळे कारवाई मागे घेण्याची विनंती करण्यात आली होती.त्यांनी पोलीस हवालदार जाधव आणि पोलीस हवालदार केकणे यांचे जबाब नोंदवले आहेत ज्यात म्हटले आहे की, हवालदारांनी हे प्रकरण उघड केले आहे की मृत जनार्दनने पळून जाण्याचा प्रयत्न केला आणि पुणे (ग्रामीण) च्या पोलीस अधीक्षकांना उद्देशून लिहिलेल्या आणखी एका अहवालाची नोंद आहे, ज्यावर बारामतीचे उपविभागीय अधिकारी डॉ. श्रीकांत परोपकारी यांची स्वाक्षरी आहे.या अहवालात असे म्हटले आहे की जनार्दनला अटक करण्यात आलेली नाही आणि त्याला हातकडीही लावण्यात आलेली नाही.मूत्रविसर्जन करण्याच्या बहाण्याने त्याने पळून जाण्याचा प्रयत्न केला.डॉ. परोपकारी ने मृत व्यक्तीसोबत असलेल्या पोलीस कर्मचाऱ्यांना चांगल्या वर्तनाचे प्रमाणपत्र दिले आहे.खरे तर, त्यांनी अहवालात म्हटले आहे की याचिकाकर्त्याच्या वडिलांनी सांगितले की जर जनार्दनला कर्जत येथे नेले गेले तर त्यांच्या समाजातील सदस्य जनार्दनला उपचार देऊ देणार नाहीत.चांगल्या वर्तणुकीच्या प्रमाणपत्राचा एक भाग म्हणून, डॉ. परोपकारी ने म्हटले आहे की पोलीस अधिकाऱ्यांनी जाणीवपूर्वक काम केले (मराठीमध्ये

'सदविवेक') आणि म्हणून त्यांनी जनार्दनला बारामती येथील डॉक्टर भोईटे च्या रुग्णालयात आणले.त्यांनी नोंदवले आहे की पोलीस अधिकाऱ्यांनी जनार्दनला श्री भोईटे यांच्या रुग्णालयात आणले होते, अनवधानाने स्थानिक पोलीस ठाण्याला अहवाल देणे राहून गेले होते.तपासासाठी दुसऱ्या जिल्ह्यात प्रवेश करण्यासाठी परवानगी घेण्यात आल्याचे त्यांनी पुन्हा सांगितले आहे.हा अहवाल पोलीस अधीक्षक, पुणे (ग्रामीण) यांना पाठवण्यात आला आहे.बारामती, पुणे येथील अतिरिक्त पोलीस अधीक्षकांनी सादर केलेला आणखी एक अहवाल आहे, जो मानवाधिकार आयोगाच्या प्रबंधकांना उद्देशून लिहिलेला तपशीलवार अहवाल आहे, ज्यामध्ये डॉक्टर परोपकारी च्या अहवालाचा संदर्भ आहे, ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की याचिकाकर्ते, तिचे वडील आणि तिची बहीण यांनी मृत व्यक्ती अपघातामुळे जखमी झाल्याची माहिती दिली होती. शेवटी, २५ ऑक्टोबर २०१० रोजी पोलिस उपाधीक्षक श्री. मुजावर यांचा अहवाल आहे, जो पुन्हा उक्त मानवाधिकार आयोगाला उद्देशून आहे. त्याचा निष्कर्ष असा आहे की जनार्दनला स्टेशन डायरीमध्ये कोणतीही नोंद न करता बारामती पोलिस ठाण्यात आणण्यात आले आणि जरी जनार्दनच्या सुरक्षेसाठी पोलिस जबाबदार होते, तरी ते निष्काळजी ठरले, परिणामी जनार्दन त्यांच्या ताब्यातून पळून गेला आणि ट्रकने जनार्दनला डॅश दिल्यामुळे अपघात झाला.त्यांनी नमूद केले आहे की मृत व्यक्तीला ताबडतोब जवळच्या रुग्णालयात दाखल करायला हवे होते, परंतु ते केले गेले नाही. ट्रकचा पाठलाग करण्याचा कोणताही प्रयत्न केला गेला नाही आणि घटनेचा अहवाल कर्जत पोलिस ठाण्यात सादर करण्यात आला नाही.अहवालांच्या अवलोकनाने असे दिसून येते की अवलोकन ट्रकच्या मागच्या चाकाखाली स्वतःला झोकून देऊन आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न केला त्या वेळी कोणत्याही अधिकाऱ्याने उत्तरवादी नंबर २ आणि ७ यांनी घेतलेल्या भूमिकेचा लवकरात लवकर विचार केला नाही.केवळ राज्याच्या अधिकाऱ्यांनी घेतलेल्या भूमिकेचे वर्णन पूर्ण करण्यासाठी, ६ मार्च २०१२

रोजीच्या सरकारी निर्णयाचा संदर्भ द्यावा लागेल, ज्याद्वारे नुकसानभरपाई म्हणून याचिकाकर्त्याला रुपये एक लाख मंजूर करण्यात आले. पुन्हा या सरकारी निर्णयात असे म्हटले आहे की मृत व्यक्तीने स्वतःला ट्रकच्या खाली झोकून देण्याचा प्रयत्न केला आणि त्याने आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न केला. पुढे जाण्यापूर्वी, येथे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की एफ आय आर मध्ये. २४ जानेवारी २०१० रोजी कर्जत पोलीस ठाण्यात उत्तरवादीने दाखल केलेल्या तक्रारीत असा आरोप करण्यात आला आहे की, ट्रकचा चालक दारूच्या नशेत होता आणि रस्त्याचा अतिवेगाचा विचार न करता निष्काळजीपणे वाहन चालवत होता. एफ आय आर च्या जबाबा मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की, ट्रक निघून गेल्यानंतर त्यांच्या लक्षात आले की जनार्दन रस्त्याच्या कडेला पडलेला आहे, असे त्यांनी म्हटले आहे. जनार्दनच्या मांडीवर जखमा असल्याचे त्याच्या लक्षात आले.या टप्प्यावर, आम्ही शवविच्छेदन नोंदींमध्ये कॉलम नंबर १७ मध्ये वर्णन केलेल्या मृत व्यक्तीच्या जखमांचा संदर्भ घेऊ शकतो आणि त्या जखमा खालीलप्रमाणे आहेतः-

(१) कॉंटूज्ड ओरखडा (आर. पी.) पॉप्लिटरी फेजियल ६ से. मी. एक्स ५ से. मी. आकारात. लाल रंगाची ब्लेड.

(२) मांडीच्या खालच्या (एल. टी.) भागाच्या मागील बाजूस छिद्रयुक्त जखम १ से. मी. X ४ से. मी.

(३) ३ सें. मी. लालसर काळ्या रंगाची गुडग्याच्या सांध्यामागे सुज ३ से. मी. X ३ से. मी. आकाराची.

(४) (आय. पी.) मांडीचा वरचा पूर्ववर्ती भागावर ओरखडा भाग ६ सेमी. X १ सेमी. आकारात.

(५) पायाच्या खालच्या भागावर ओरखडा पूर्व घातक भाग १ से. मी. एक्स १ से. मी. आकारात.

(६) मांडीच्या संपूर्ण भागात प्रचंड सूज."

३२ . वर वर्णन केलेल्या गोष्टीचे विश्लेषण केल्यास, एक अतिशय त्रासदायक आणि दयनीय परिस्थिती उद्भवते जी खालीलप्रमाणे आहेः-

(अ) १४ जून २००९ रोजी बारामती शहर पोलीस ठाण्याच्या पोलिसांनी त्याला अटक न करता अहमदनगर जिल्ह्यातील त्याच्या गावातून ताब्यात घेतले.राज्याने दाखल केलेल्या खटल्यानुसार, १६ जून २००९ रोजी जनार्दनला अहमदनगर जिल्ह्यात नेण्यापूर्वी त्याला ताब्यात घेण्यात आले होते.

(ब) विविध पोलीस अधिकाऱ्यांनी सादर केलेल्या विविध अहवालाचा अवलोकन केल्यास जनार्दनला ताब्यात घेण्यात आले होते हे सिद्ध झाले आहे. परंतु उत्तरवादी क्र. २ आणि ७ यांनी शपथेवर स्पष्ट विधाने केली आहेत असे की त्याला कधीही अटक करण्यात आली नाही.

(क) जनार्दनला अहमदनगर जिल्ह्यातील त्याच्या गावातून उचलण्यात आले आणि पुणे जिल्ह्यातील बारामती पोलीस ठाण्यात आणण्यात आले या वस्तुस्थितीची नोंद स्टेशन डायरीमध्ये केलेली नाही.त्याच्या अटकेची नोंद डायरीमध्ये नाही. अटकेचा पंचनामा झालेला नाही. १६ जून २००९ रोजी सकाळी जनार्दनला खासगी वाहनातून अहमदनगर जिल्ह्यात नेण्यात आले होते, या वस्तुस्थितीची नोंद स्टेशन डायरीमध्ये केलेली नाही.

(ड) जनार्दन गंभीर जखमी झाल्याचे उत्तरवादीच्या लक्षात आले असले तरी, त्याला प्रथमोपचारही देण्यात आले नव्हते.त्याला ताबडतोब अहमदनगर जिल्ह्यातील जवळच्या प्राथमिक आरोग्य केंद्रात किंवा रुग्णालयात नेण्याऐवजी पोलिसांनी दोन तास आणि त्याहून अधिक काळ प्रवास केला आणि मृत व्यक्तीला त्यांच्या स्वतःच्या पोलीस ठाण्याच्या अधिकार क्षेत्रक्षेत्रातील पुणे जिल्ह्यातील बारामतीच्या "सुरक्षित" ठिकाणी नेले.त्याला प्राथमिक वैद्यकीय आरोग्य केंद्रात किंवा जवळच्या औषधालयात का नेले गेले नाही याचे कोणतेही स्पष्टीकरण नाही. महत्त्वाची बाब म्हणजे, बारामती येथे मृतदेहाचे अंत्यसंस्कार होईपर्यंत स्थानिक पोलिस ठाण्यात या घटनेचा कोणताही अहवाल दाखल करण्यात आला नव्हता. या घटनेची दूरध्वनीवरूनही स्थानिक पोलिसांना माहिती देण्यात आली नाही.

(ई) सर्व पोलिस अधिकाऱ्यांनी पहिल्यांदा नोंदवलेली आवृत्ती अशी आहे की मृत व्यक्तीने आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न ट्रकच्या खाली स्वतःला झोकून दिल्यामुळे केला होता.अपघात आणि ट्रक चालकाच्या निष्काळजीपणाचे प्रकरण बनवून नंतर हे प्रकरण बदलण्यात आले.

(च) त्यांच्या आदेशानुसार दोन वाहने असलेले सात पोलीस उपस्थित असले तरी ट्रकचा पाठलाग करण्याचा कोणताही प्रयत्न केला गेला नाही.कोणीही ट्रकचा नंबर नोंदवला नाही.

(छ) जर हे पुरेसे नसेल, तर कोणत्याही चौकशीत, प्रतिवादीने नंबर ८ याचिकाकर्त्याला तिच्या सेल फोनवर वारंवार फोन करून मागणी करणे केली होती या विशिष्ट आरोपाला तोंड देत, अधिकाऱ्यांनी याचिकाकर्त्याच्या आणि प्रतिवादीच्या

सेल फोन क्रमांकाच्या सेल फोन अभिलेख मागणी करण्याचा कोणताही प्रयत्न केला नाही. एखाद्या व्यक्तीच्या कोठडीत झालेल्या मृत्यूची चौकशी करण्याचे गंभीर कर्तव्य बजावत असलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याने सेल फोन रेकॉर्ड का मागितला नाही हे समजणे फार कठीण आहे.याचिका दाखल केल्यानंतरही ही प्रक्रिया पूर्ण झाली नाही.

(ह) तात्काळ वैद्यकीय उपचार देण्यात पोलीस अपयशी ठरल्याने जनार्दनचा जीव गेला.हे मृत व्यक्तीला बेकायदेशीरपणे स्थानबद्ध करण्याव्यतिरिक्त आहे.

३३. या पार्श्वभूमीवर, भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ द्वारे हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांच्या घोर उल्लंघनाचे हे प्रकरण आहे या निष्कर्षावर येण्यासाठी कोणत्याही पूर्वस्थितीचा संदर्भ घेणे अजिबात आवश्यक नाही.

३४ . आपण येथे नमूद करू शकतो की पोलिसांनी मृत जनार्दनला खाजगी वाहनातून नेले होते.पोलिसांनी वाहनाच्या वापरासाठी शुल्क भरले असे दाखवण्यासाठी नोंदीत काहीही नाही.गरज भासल्यास तपासाच्या उद्देशाने खासगी वाहन वापरण्यास पोलिसांना मनाई नाही, याची आम्हाला जाणीव आहे.परंतु आम्ही सांगितलेल्या तथ्यात्मक पैलूंचा विचार करता, हा पैलू देखील आपल्या मनात शंका निर्माण करतो, विशेषतः जेव्हा मृत व्यक्तीला अटक म्हणून दाखवले गेले नाही आणि जनार्दनला पोलिस पक्षाने नेले होते अशा स्टेशन डायरीसह कोणत्याही अभिलेखीत नोंद केलेली नाही. सरकारी वाहन वापरल्यास, नेहमी लॉगबुकच्या स्वरूपात एक नोंद ठेवली जाते, जी वाहनाच्या हालचालीची नोंद करते.तपासाच्या उद्देशाने खाजगी वाहनाच्या वापरास परवानगी देताना जेव्हा सरकारी वाहने उपलब्ध असतील, तेव्हा काही सुरक्षा

उपाययोजनांची तरतूद करावी लागेल, असे आपण केवळ निरीक्षण करू शकतो.तथापि, या पैलूची दखल घेणे आणि आवश्यक निर्देश जारी करणे हे पोलिस महासंचालकांचे काम आहे.

३५ . याचिकेतील प्रार्थना तीन प्रकारच्या आहेत .भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३४ सह वाचन केलेल्या कलम ३०२ आणि २०१ अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी एफआयआर ची नोंदणी करण्याची पहिली विनंती आहे. दुसरी विनंती योग्य संस्थेकडे तपास हस्तांतरित करण्यासाठी आहे आणि तिसरी विनंती नुकसानभरपाईसाठी आहे. आम्ही आधीच नोंदवलेल्या निष्कर्षांच्या प्रकाशात, आम्ही प्रथम नुकसानभरपाई देण्याबाबतच्या शेवटच्या प्रार्थनेशी संबंधित आहोत.आता, किमान १६ जून २००९ रोजी सकाळी, बारामती शहर पोलिस ठाण्याशी संलग्न असलेल्या अधिकाऱ्यांनी त्याला अहमदनगर जिल्ह्यात चौकशीसाठी खाजगी वाहनात नेण्यापूर्वी ताब्यात घेतले होते, यात वाद नाही.अशा प्रकारे किमान १६ जून २००९ च्या पहाटे मृत व्यक्तीला अटक करण्यात आली. अटकेच्या पैलूबाबत सर्वोच्च न्यायालयाने **डी. के. बासू विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य ([१९९७] १ एस. सी. सी. ४१६)** या प्रकरणात कायदा निश्चित केला आहे. सर्वोच्च न्यायालयाच्या या निर्णयाचा संदर्भ देणे आवश्यक असेल.या निकालाच्या परिच्छेद मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने असे निरीक्षण आहे कि,

> "9. प्रत्येक मनुष्याच्या निश्चित केलेल्या हक्कांच्या महत्त्वावर भर देण्याची वेगळी आवश्यकता नाही आणि म्हणूनच त्याचे उल्लंघन करणे हे नागरिकांच्या मूलभूत आणि मूलभूत मानवी हक्कांचे संरक्षक आणि संरक्षक म्हणून न्यायालयाचे पवित्र कर्तव्य बनते.कोठडीतील छळ आणि मृत्यूसह कोठडीतील हिंसाचारामुळे कायद्याच्या राजवटीला धक्का बसतो, ज्याचा अर्थ असा होतो की कार्यकारी संस्थेचे अधिकार केवळ कायद्यापासून घेतलेली नये नयेत तर ते कायद्याद्वारे मर्यादित केलेली असावीत. **कोठडीतील हिंसाचार हा एक चिंतेचा विषय आहे. नागरिकांचे**

संरक्षक मानल्या जाणाऱ्या व्यक्तींनी हे केले आहे या वस्तुस्थितीमुळे ते अधिक तीव्र झाले आहे.हे पोलीस ठाण्याच्या चार भिंतींवर किंवा कुलूपात गणवेश आणि बंदुकीच्या ढालीखाली केले जाते, पीडित व्यक्ती पूर्णपणे असहाय्य असते.पोलिस आणि इतर कायद्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या अधिकाऱ्यांकडून होणाऱ्या छळ आणि गैरवर्तनापासून एखाद्या व्यक्तीचे संरक्षण हा मुक्त समाजात गंभीर चिंतेचा विषय आहे.भारतीय संविधानाच्या कलम 21 आणि 22 द्वारे हमी दिलेल्या मूलभूत अधिकार उल्लंघन केल्याबद्दल आर्थिक नुकसान भरपाई दिली जावी की नाही यासह, या याचिकांमध्ये पोलिसांच्या अधिकारांशी निगडीत महत्त्वाचे मुद्दे उपस्थित केले जातात. प्रश्न हे मूलभूत आहेत.

(भर दिला)

अटकेच्या बाबतीत पाळल्या जाणाऱ्या प्रक्रियेसंदर्भात सर्वोच्च न्यायालयाने जारी केलेल्या निर्देशांव्यतिरिक्त, सर्वोच्च न्यायालयाने या निर्णयाच्या परिच्छेद २२ मध्ये कोठडीतील मृत्यूचा पैलू देखील हाताळला आहे, जो खालीलप्रमाणे आहेः-

"२२. कोठडीतील मृत्यू हा कायद्याच्या राजवटीद्वारे शासित सुसंस्कृत समाजातील कदाचित सर्वात वाईट गुन्ह्यांपैकी एक आहे. राज्यघटनेच्या कलम २१ आणि २२(१) मध्ये अंतर्भूत असलेल्या हक्कांचे आवेशाने आणि काटेकोरपणे संरक्षण करणे आवश्यक आहे. आपण ही समस्या टाळू शकत नाही. कोणत्याही प्रकारचा छळ किंवा क्रूर, अमानवी किंवा अपमानास्पद वागणूक, मग ती चौकशीदरम्यान, पुसतपासादरम्यान किंवा अन्य कारणाने घडू शकते, ती संविधानाच्या कलम २१ च्या

प्रतिबंधात्मक कक्षेत येईल. जर सरकारचे पदाधिकारी कायदा मोडणारे बनले, तर कायद्याचा अवमान होईल आणि अराजकतेला प्रोत्साहन मिळेल आणि मी म्हणजेच कायदा अशी प्रत्येक माणसाची प्रवृत्ती असेल ज्यामुळे अराजकता निर्माण होईल. कोणतेही सुसंस्कृत राष्ट्र असे होऊ देऊ शकत नाही. **ज्या क्षणाला पोलीस एखाद्या व्यक्तीस अटक करतात त्याच क्षणी ती व्यक्ती त्याचा जगण्याचा मूलभूत अधिकार गमावते का? एखाद्या नागरिकास अटक केल्यानंतर त्याचा जगण्याचा अधिकार आस्थगित केला जाऊ शकतो का? हे प्रश्न मानवी हक्कांचे न्यायशास्त्राच्या कण्याला स्पर्श करतात. खरे तर याचे उत्तर ठामपणे "नाही" असे असले पाहिजे. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ द्वारे हमी दिलेला मौल्यवान अधिकार, कायद्याने परवानगी दिल्याप्रमाणे वाजवी निर्बंध घालून कायद्याने स्थापित केलेल्या कार्यपद्धतीव्यतिरिक्त, सिद्धदोषी, संपरीक्षाधीन कैदी, बंदिस्त कैदी आणि कोठडीत असलेल्या इतर कैद्यांना नाकारला जाऊ शकत नाही."**

(भर देण्यात आला आहे)

अखेरीस, (वर नमूद केलेल्या) डी.के. बसू प्रकरणातील निकालाच्या परिच्छेद ३५ मध्ये, सर्वोच्च न्यायालयाने निर्देश दिले की अटक किंवा स्थानबद्धतेसंदर्भात कायदेशीर तरतुदी केल्या जात नाहीत तोपर्यंत, या परिच्छेदात समाविष्ट केलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन सर्व अटक किंवा स्थानबद्धतेबाबत केले जाईल. परिच्छेद ३५ च्या खंड (१) ते (८) च्या निर्देशांकडे लक्ष वेधणे आवश्यक असेल, ज्यात असे म्हटले आहे –

३५. म्हणून, प्रतिबंधक उपाय म्हणून कायदेशीर तरतुदी केल्या जाईपर्यंत अटक किंवा स्थानबद्धतेच्या सर्व प्रकरणांमध्ये किंवा त्या संदर्भात खालील अटी जारी करणे आम्हाला योग्य वाटते :

(१) अटक आणि अटक केलेल्या व्यक्तीची चौकशी हाताळणाऱ्या पोलिस कर्मचाऱ्यांनी त्यांच्या पदनामांसह अचूक, दृश्यमान आणि स्पष्ट ओळख आणि नावाची पट्टी बाळगणे आवश्यक आहे. अटक केलेल्या व्यक्तीची चौकशी हाताळणाऱ्या अशा सर्व पोलिस कर्मचाऱ्यांचे तपशील नोंदवहीमध्ये नोंदवले जाणे आवश्यक आहे. अटक केलेल्या व्यक्तीची चौकशी हाताळणाऱ्या अशा सर्व पोलिस कर्मचाऱ्यांचा तपशील नोंदवहीमध्ये नोंदवला गेला पाहिजे.

(२) अटक केलेल्या व्यक्तीच्या अटकेची अंमलबजावणी करणाऱ्या पोलीस अधिकाऱ्याने अटकेच्या वेळी अटकेचे ज्ञापन तयार करावे आणि अशा ज्ञापनाला (मेमोला) किमान एका साक्षीदाराने साक्षांकित केले पाहिजे, जो एकतर अटक केलेल्या व्यक्तीच्या कुटुंबातील सदस्य असला पाहिजे किंवा ज्या परिसरातून अटक करण्यात आली आहे त्या परिसरातील प्रतिष्ठित व्यक्ती असली पाहिजे. त्यावर अटक केलेल्या व्यक्तीची प्रतिस्वाक्षरी देखील असेल आणि त्यात अटकेची वेळ आणि तारीख असेल.

(३) ज्या व्यक्तीला अटक करण्यात आली आहे किंवा ताब्यात घेण्यात आले आहे आणि पोलीस स्टेशन किंवा चौकशी केंद्र किंवा इतर कच्च्या कैदेत(लॉक-अपमध्ये) ठेवण्यात आले आहे, त्याला अटक करण्यात आली आहे आणि त्याला विशेष ठिकाणी स्थानबद्ध केले जात आहे, हे त्याच्या एका मित्राला किंवा नातेवाईकाला

किंवा त्याच्या कल्याणात स्वारस्य असलेल्या इतर व्यक्तीला शक्य तितक्या लवकर कळवण्याचा अधिकार असेल, जोपर्यंत अटकेच्या ज्ञापनाला प्रमाणित करणारा साक्षीदार स्वतः अटक केलेल्या व्यक्तीचा असा मित्र किंवा नातेवाईक नसेल.

(४) अटकेनंतर ८ ते १२ तासांच्या कालावधीत जिल्ह्यातील विधी सेवा प्राधिकरण आणि संबंधित परिसरातील पोलीस ठाण्याच्या माध्यमातून अटक केलेल्या व्यक्तीचा इष्टमित्र किंवा नातेवाईक जिल्ह्याबाहेर किंवा शहराबाहेर राहत असल्यास, त्यांना अटक केलेल्या व्यक्तीची अटक करण्याची वेळ, ठिकाण आणि कोठडीचे ठिकाण याची माहिती पोलिसांनी तारेद्वारे दिली पाहिजे.

(५) अटक केलेल्या व्यक्तीला अटक झाल्यानंतर किंवा ताब्यात घेतल्यानंतर लगेचच त्याच्या अटकेची किंवा स्थानबद्धतेची माहिती कोणाला तरी देण्याच्या या अधिकाराची माहिती करून दिली गेली पाहिजे.

(६) अटक केलेल्या व्यक्तीच्या अटकेबाबत स्थानबद्धतेच्या ठिकाणी असलेल्या रोजनिशीत नोंद करणे आवश्यक आहे, तसेच त्यामध्ये अटकेची माहिती देण्यात आलेल्या व्यक्तीच्या इष्टमित्राचे नाव आणि अटक करण्यात आलेला व्यक्ती ज्याच्या ताब्यात आहे त्या पोलिस अधिकाऱ्यांची नावे आणि तपशील यांचा खुलासा करणे आवश्यक आहे.

(७) अटक केलेल्या व्यक्तीने, जिथे तो विनंती करतो, त्याच्या अटकेच्या वेळी त्याची तपासणी केली जावी आणि त्याच्या/तिच्या शरीरावर काही मोठ्या आणि किरकोळ जखमा असल्यास, त्यांची नोंद केली जावी. "तपासणी ज्ञापन" वर अटकेत असणारा

आणि अटक करणारा पोलीस अधिकारी या दोघांचीही स्वाक्षरी असणे आवश्यक आहे आणि त्याची प्रत अटक केलेल्या व्यक्तीला प्रदान करणे आवश्यक आहे.

(८) संबंधित राज्य किंवा केंद्रशासित प्रदेशाच्या आरोग्य सेवा संचालकांनी नियुक्त केलेल्या मान्यताप्राप्त डॉक्टरांच्या पॅनेलमधील डॉक्टरांद्वारे अटक केलेल्या व्यक्तीला त्याच्या कोठडीत असताना दर ४८ तासांनी प्रशिक्षित डॉक्टरांकडून वैद्यकीय तपासणी केली जावी. आरोग्य सेवा संचालकांनी सर्व तालुके आणि जिल्ह्यांसाठीही अशी समिती तयार करावी."

उक्त निर्णयाचे परिच्छेद ३६ ते ३८ मध्ये असे सांगितले आहे की :

"३६. वर नमूद केलेल्या आवश्यकतांचे पालन करण्यात अयशस्वी झाल्यास संबंधित अधिकाऱ्याला विभागीय कारवाईसाठी जबाबदार ठरवण्याव्यतिरिक्त, त्याला न्यायालयाचा अवमान केल्याबद्दल शिक्षा होऊ शकते आणि या प्रकरणावर प्रादेशिक अधिकारक्षेत्र असलेल्या देशाच्या कोणत्याही उच्च न्यायालयात न्यायालयाचा अवमान केल्याबद्दल कार्यवाही सुरू केली जाऊ शकते.

३७. वर नमूद केलेल्या आवश्यकता संविधानाच्या अनुच्छेद २१ आणि २२ (१) मधून येतात आणि त्यांचे काटेकोरपणे पालन करणे आवश्यक आहे. हे इतर सरकारी संस्थांना देखील समान ताकदीने लागू होतील ज्याचा यापूर्वी संदर्भ देण्यात आला आहे.

३८. या आवश्यकता घटनात्मक आणि वैधानिक सुरक्षेव्यतिरिक्त आहेत आणि अटक केलेल्या व्यक्तीचे हक्क आणि प्रतिष्ठेचे रक्षण करण्याच्या संदर्भात न्यायालयांनी वेळोवेळी दिलेल्या इतर विविध निर्देशांपासून दूर जात नाहीत."

(भर देण्यात आला आहे)

सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे की परिच्छेद ३५ मधील निर्देशांमध्ये समाविष्ट केलेल्या आवश्यकता भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ आणि २२ (१) द्वारे हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांमधून येतात. सध्याच्या प्रकरणात, पोलिसांनी दिलेल्या निर्देशांचे घोर उल्लंघन केले आहे. स्पष्टपणे, निर्देशांमधील आवश्यकतेनुसार अटकेचे ज्ञापन किंवा अटक पंचनामा तयार करण्यात आलेला नाही. परिच्छेद ३५ मधील खंड (६) मध्ये समाविष्ट असलेल्या निर्देशांनुसार मयत जनार्दनच्या अटकेची नोंद रोजनिशीमध्ये करण्यात आली नाही. अगदी परिच्छेद ३५ च्या खंड (३) आणि (४) चे उल्लंघन देखील केले गेले आहे. या टप्प्यावर**, शीला बार्से विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य ([१९८३] २ एस. सी. सी. ९६)** च्या प्रकरणातील सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाचा संदर्भ देणे देखील आवश्यक असेल. सर्वोच्च न्यायालयाने या निर्णयाद्वारे निर्देश जारी केले आहेत. सर्वोच्च न्यायालयाने निर्देश दिले की जेव्हा एखाद्या व्यक्तीला पोलिसांकडून अधिपत्राशिवाय (वॉरंटशिवाय) अटक केली जाते, तेव्हा त्याला त्याच्या अटकेच्या कारणांची त्वरित माहिती दिली पाहिजे आणि तो जामिनासाठी अर्ज करण्यास पात्र आहे हे त्याला ताबडतोब कळवले पाहिजे.सध्याच्या प्रकरणात, सदर निर्देशांचे पालन केले गेले नाही इतकेच नव्हे, तर पोलिसांच्या खटल्यानुसार, जनार्दनला अटक करण्यात आल्याची माहिती कधीच देण्यात आली नाही. **शीला बार्सेच्या** खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने जारी केलेले निर्देश हे भारतीय

संविधानाच्या कलम 21 आणि 22 द्वारे हमी दिलेल्या नागरिकांच्या मूलभूत हक्कांपासून प्रेरित आहेत असेही म्हटले जाते.अशा प्रकारे, हे स्पष्ट आहे की हे असे प्रकरण आहे जेथे सर्वोच्च न्यायालयाच्या उपरोक्त निर्णयांमध्ये समाविष्ट असलेल्या निर्देशांचे घोर उल्लंघन करण्याव्यतिरिक्त, पोलिसांनी अनुच्छेद २१ आणि २२ द्वारे हमी दिलेल्या उक्त जनार्दनच्या मूलभूत हक्कांचे घोर उल्लंघन केले आहे. आम्ही असेही निदर्शनास आणून दिले आहे की निर्देशांच्या आवश्यकतांचे पालन करण्यात अयशस्वी झाल्यास संबंधित अधिकारी विभागीय कारवाईसाठी जबाबदार ठरेल आणि त्याला न्यायालयाचा अवमान केल्याबद्दल शिक्षेसाठी देखील जबाबदार धरले जाईल. सध्याच्या प्रकरणात, नोंदवलेल्या प्रतिज्ञापत्रांवरून, आम्हाला आढळले आहे की चूक करणाऱ्या पोलिस अधिकाऱ्यांवर विभागीय कारवाई सुरू करण्यात आली आहे.आज, हा न्यायनिर्णय देताना, आम्ही केवळ न्यायालय अवमान कायद्यांतर्गत कारवाई करण्याचे टाळत आहोत कारण या न्यायालयाने न्यायालय अवमान कायद्यांतर्गत कारणे दाखवा नोटीस बजावली नाही.

३६. या टप्प्यावर, **निलाबती बेहरा विरुद्ध ओरिसा राज्य आणि इतर (१९९३ (२) एस. सी. सी. ७४६)** या प्रकरणातील सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाचा संदर्भ घेणे देखील आवश्यक असेल. परिच्छेद १७ आणि १८ मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहेः-

"१७. त्यात असे म्हटले आहे की मानवी हक्क आणि मूलभूत स्वातंत्र्यांच्या उल्लंघनासाठी 'सार्वजनिक कायद्यातील नुकसानभरपाईचा दावा', ज्याच्या संरक्षणाची राज्यघटनेने हमी दिली आहे, हा अशा हक्कांची अंमलबजावणी आणि संरक्षणासाठी एक मान्यताप्राप्त उपाय आहे आणि मूलभूत अधिकाराच्या अंमलबजावणीसाठी प्रदान केलेल्या घटनात्मक उपायाचा

अवलंब करून केलेल्या कठोर दायित्वावर आधारित असा दावा 'मूलभूत अधिकाराच्या उल्लंघनामुळे झालेला अपकृत्य खाजगी कायद्यातील उपायांपेक्षा वेगळा आणि त्याव्यतिरिक्त' आहे. सार्वभौम प्रतिकारशक्तीचे संरक्षण हे लागू होत नसल्यामुळे आणि मूलभूत हक्कांच्या हमीच्या संकल्पनेपासून वेगळे असल्याने, असे संरक्षण घटनात्मक उपायामध्ये उपलब्ध असण्याचा प्रश्नच उद्भवू शकत नाही. हे तत्त्वच राज्यघटनेने हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांच्या उल्लंघनासाठी आर्थिक नुकसानभरपाई देण्याच्या निर्णयाचे समर्थन करते, जेव्हा राज्य किंवा त्याच्या सेवकांनी त्यांच्या अधिकारांचा कथित वापर करून केलेल्या उल्लंघनासाठी निवारण करण्याची ही एकमेव व्यवहार्य पद्धत उपलब्ध असते आणि संविधानाच्या अनुच्छेद ३२ आणि २२६ चा अवलंब करून संविधानांतर्गत सार्वजनिक कायद्यातील उपायाचा अवलंब करून मूलभूत अधिकाराच्या अंमलबजावणीचा दावा केला जातो. रुदुल साहमध्ये १ हेच सूचित केले गेले होते आणि त्यानंतरच्या निर्णयांचा हा आधार आहे ज्यामध्ये मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन केल्याबद्दल घटनेच्या अनुच्छेद ३२ आणि २२६ अंतर्गत नुकसान भरपाई देण्यात आली होती.

१८. या विषयावरील एक उपयुक्त चर्चा जी नुकसानभरपाईच्या मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन केल्याबद्दल कठोर दायित्वावर आधारित सार्वजनिक कायद्यातील उपाय, ज्यासाठी सार्वभौम प्रतिकारशक्तीचे संरक्षण लागू होत नाही, आणि खाजगी कायद्याचा उपाय, ज्यामध्ये अपकृत्यात राज्याचे अप्रत्यक्ष दायित्व उद्भवू शकते, यातील फरक न्यायमूर्ती रतनलाल आणि धीरजलाल यांचे पुस्तक 'लॉ ऑफ टॉर्ट्स', २२ वी आवृत्ती, १९९२, न्यायमूर्ती जी.पी. सिंग, पृष्ठ ४४ ते ४८ वर आढळतो."

(भर देण्यात आला आहे)

उक्त निर्णयाच्या परिच्छेद २० ते २२ मध्ये असे म्हटले आहेः-

"२०. आम्ही या दृष्टिकोनाशी आदरपूर्वक सहमत आहोत की, न्यायालय असहाय्य नाही आणि अनुच्छेद ३२ द्वारे या न्यायालयाला दिलेले व्यापक अधिकार, जे स्वतःच एक मूलभूत अधिकार आहेत, ते या न्यायालयावर अशी नवीन साधने तयार करण्याचे घटनात्मक बंधन लादतात, जी परिपूर्ण न्याय करण्यासाठी आणि संविधानात हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांची अंमलबजावणी करण्यासाठी आवश्यक असू शकतात, ज्यामुळे योग्य प्रकरणांमध्ये आर्थिक नुकसानभरपाई देणे शक्य होते, जेथे ते निवारण करण्याची एकमेव पद्धत उपलब्ध आहे. अनुच्छेद १४२ अंतर्गत या न्यायालयाला उपलब्ध असलेले अधिकार देखील या संदर्भात सक्षम करणारी तरतूद आहे.विरुद्ध दृष्टिकोन न्यायालयाला केवळ शक्तीहीन आणि घटनात्मक हमीला एक मृगजळ बनवणार नाही परंतु, काही विशिष्ट परिस्थितींमध्ये, जर घोर उल्लंघनासाठी न्यायालय राज्याविरुद्ध कोणताही दिलासा देण्यास असमर्थ असेल, तर सामान्य प्रक्रियेद्वारे परिणाम झालेल्या गुन्ह्यासाठी गुन्हेगाराला शिक्षा आणि खाजगी कायद्यांतर्गत नुकसान भरपाई वगळता, जीवन हिरावून घेण्यास कारणीभूत ठरू शकते. कायद्यानुसार जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्य हिरावून घेतले जाऊ शकत नाही ही हमी जर खरी असेल तर, प्रत्येक उल्लंघनाच्या बाबतीत अधिकाराची अंमलबजावणी करणे देखील घटनात्मक योजनेत शक्य असले पाहिजे, निवारण करण्याची पद्धत ती असते जी प्रत्येक खटल्याच्या तथ्यांमध्ये योग्य असते. खाजगी कायद्यातील त्यांच्या हक्कांची अंमलबजावणी करण्यासाठी ज्यांच्याकडे साधनसंपत्ती नाही अशा वंचितांनी, त्यांनी जेव्हा मागणी केली, तेव्हा सार्वजनिक कायद्यातील हा उपाय अधिक सहज उपलब्ध

होणे आवश्यक आहे, जरी अधिक योग्य असेल तिथे खाजगी कायद्याच्या उपायांचे परिवंचन टाळण्यासाठी न्यायालयीन निर्बंधाद्वारे त्याचा वापर कमी करणे आवश्यक आहे.

२१. आम्ही नागरी आणि राजकीय हक्कांवरील आंतरराष्ट्रीय करार, १९६६ च्या अनुच्छेद ९(५) चा देखील संदर्भ घेऊ शकतो, ज्यामध्ये असे सूचित केले आहे की नुकसानभरपाईचा अंमलबजावणीयोग्य अधिकार हमी दिलेल्या अधिकाराच्या अंमलबजावणीच्या संकल्पनेपासून वेगळा नाही. अनुच्छेद ९(५) खालीलप्रमाणे आहेः

> " जो कोणी बेकायदेशीर अटक किंवा स्थानबद्धतेचा बळी ठरला असेल त्याला नुकसानभरपाईचा अंमलबजावणीयोग्य अधिकार असेल.

२२. मूलभूत अधिकाराचे उल्लंघन केल्याबद्दल आर्थिक नुकसान भरपाई देण्यासाठी घटनेच्या अनुच्छेद ३२ आणि २२६ अंतर्गत न्यायालयाच्या अधिकाराचा वापर कोणत्या तत्त्वांवर केला जातो हे वरील चर्चा सूचित करते.हे रुदुल साह १ मध्ये सूचित केले गेले होते आणि त्यात दर्शविलेल्या तत्वांचा प्रभाव कमी करण्याचा कल असलेली आधीची काही पुढील निरीक्षणे खरोखर त्या तत्वापासून दूर जात नाहीत. अशा प्रकारे रुदुल साह१ मधील या न्यायालयाचे आणि त्या प्रकरणातील इतरांचे निर्णय अधोरेखित करावे लागतील आणि कस्तुरीलाल८ यातून वेगळे करावे लागतील. अशा कार्यवाहीत नुकसान भरपाई देण्याच्या अधिकाराबाबत कधीकधी निर्माण झालेल्या संशयाच्या पार्श्वभूमीवर, दावेदाराला अपकृत्यातील कारवाईचा अवलंब करून नुकसान भरपाईच्या सामान्य प्रक्रियेचा अवलंब करण्याचे निर्देश देण्याऐवजी

आम्ही या प्रश्नावर काही प्रमाणात विचार केला आहे. सध्याच्या प्रकरणात, निष्कर्षांवर पोहोचल्यानंतर, याचिकाकर्त्याला तिच्या मुलाच्या कोठडीत झालेल्या मृत्यूसाठी नुकसानभरपाई देण्याचे हे स्पष्ट प्रकरण आहे."

(भर देण्यात आला आहे)

कोठडीतील मृत्यू किंवा कोठडीतील छळ किंवा अनुच्छेद २१ च्या इतर उल्लंघनाशी संबंधित कायद्याचा विचार करता, सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाच्या परिच्छेद ४६ मध्ये सुबर सिंग विरुद्ध हरियाणा राज्य आणि इतरांच्या प्रकरणात (२००६ (३) एस. सी. सी. १७८) . सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे –

"४६ . कोठडीतील मृत्यू किंवा कोठडीतील छळ किंवा अनुच्छेद २१ अंतर्गत हमी दिलेल्या अधिकारांचे इतर उल्लंघन सिद्ध झाल्यास, न्यायालये अनुच्छेद ३२ आणि २२६ अंतर्गत कार्यवाहीत नुकसान भरपाई देऊ शकतात. तथापि, नुकसान भरपाई देण्यापूर्वी न्यायालयाला स्वतःला खालील प्रश्न विचारावे लागतील:(अ) अनुच्छेद २१ चे उल्लंघन हे प्रत्यक्ष आणि निर्विवाद आहे की नाही, (ब) उल्लंघन हे गंभीर आणि त्यात न्यायालयाच्या विवेकाला धक्का देणारी तीव्रता आहे की नाही, (क) कोठडीतील कथित छळामुळे मृत्यू झाला आहे की नाही किंवा कोठडीतील छळ वैद्यकीय अहवालाद्वारे किंवा दृश्यमान खुणा किंवा व्रण किंवा अपंगत्वाद्वारे समर्थित आहे की नाही.एखाद्या व्यक्तीच्या स्वतःच्या विधानाव्यतिरिक्त कोठडीतील छळाचा कोणताही पुरावा नसल्यास आणि अशा आरोपाला कोणत्याही वैद्यकीय अहवालाद्वारे किंवा इतर पुष्टीकरणात्मक पुराव्यांद्वारे समर्थन नसल्यास किंवा आरोप खोटे किंवा पूर्णपणे किंवा अंशतः अतिशयोक्तीपूर्ण असल्याचे स्पष्ट संकेत असल्यास, न्यायालये अनुच्छेद ३२

आणि २२६ अंतर्गत सार्वजनिक कायद्याचा उपाय म्हणून नुकसान भरपाई देऊ शकत नाहीत, परंतु व्यथित पक्षाला योग्य दिवाणी/फौजदारी कारवाईद्वारे पारंपारिक उपायांकडे ढकलतात."

या पैलूवरील शेवटचा निर्णय म्हणजे रघुवंश दिवानचंद भसीन विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य आणि इतर (२०११ चे फौजदारी अपील क्र. १७५८) या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने ९ सप्टेंबर २०११ रोजी दिलेला निर्णय आहे. या निर्णयाच्या परिच्छेद ९ आणि १९ मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहे –

"९. अजामीनपात्र अधिपत्राच्या (वॉरंटच्या) अंमलबजावणीमध्ये थेट एखाद्या व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यावर गदा येत असल्याने, अटक अधिपत्र (वॉरंट) यांत्रिकरित्या जारी केले जाऊ शकत नाही, परंतु प्रकरणातील तथ्ये आणि वस्तुस्थितीनुसार समाधान नोंदविल्यानंतरच हे वॉरंट बजावले जाते यावर थोडेसे जोर देण्याची गरज आहे. अजामीनपात्र वॉरंट जारी करताना न्यायालयाला अतिरिक्त सावधगिरी आणि ख़बरदारी बाळगणे आवश्यक आहे, अन्यथा सदोष स्थानबद्ध ठेवणे म्हणजे भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ मध्ये नमूद केलेल्या घटनात्मक आदेशाला नकार देण्यासारखे आहे. त्याच वेळी, एखाद्या व्यक्तीचे कल्याण हे समाजाच्या कल्याणाला साजेसे असले पाहिजे, यात कोणताही आक्षेप नाही. त्यामुळे विधीसंमत शासन टिकवून ठेवण्यासाठी आणि समाजामध्ये सुसंवाद राखण्यासाठी, एकीकडे व्यक्तीचे हक्क, स्वातंत्र्य आणि विशेषाधिकार आणि दुसरीकडे राज्य यांच्यात संतुलन राखणे आवश्यक आहे. खरे तर, ही एक जटिल प्रक्रिया आहे.न्यायमूर्ती कार्डोझो यांनी म्हटल्याप्रमाणे, "एकीकडे गुन्हेगारीला आळा घालणे ही सामाजिक गरज आहे. दुसरीकडे, गुन्हेगारीच्या उद्धटपणामुळे कायद्याची पायमल्ली होणार नाही, ही एक

सामाजिक गरज आहे. कोणत्याही निवडीमध्ये धोके असतात. "असे असले तरी, एकीकडे कायद्याची अंमलबजावणी करण्याची गरज आणि दुसरीकडे कायद्याची अंमलबजावणी करणार्या यंत्रणेच्या आततायीपणाकडून नागरिकांचे संरक्षण यांच्यातील संतुलन साधण्यासाठी आरोपीची उपस्थिती जामीनपात्र किंवा अजामीनपात्र अधिपत्राद्वारे (वॉरंटद्वारे) सुरक्षित केली जाऊ शकते की नाही हे ठरवणे हे न्यायालयासाठी आहे, जे विवेकाधिकाराने परिधान केलेले आहे. प्रकरणाच्या सुनावणीच्या तारखेला न्यायालयात हजर राहण्यास अपयशी ठरलेल्या आरोपीविरुद्ध योग्य वॉरंट जारी करण्याचा न्यायालयाचा अधिकार आणि अधिकारक्षेत्र विवादित असू शकत नाही.असे असले तरी, अशा अधिकाराचा वापर इतर गोष्टींबरोबरच, गुन्ह्याचे स्वरूप आणि गांभीर्य, आरोपीचे पूर्वीचे वर्तन, त्याचे वय आणि फरार होण्याची शक्यता लक्षात घेऊन विवेकाने केला पाहिजे आणि मनमानीपणे केला जाऊ नये."

"१९. ज्या पीडित व्यक्तीचे संविधानाच्या अनुच्छेद २१ अंतर्गत मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन केले जाते अशा पीडित व्यक्तीला भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद ३२ आणि २२६ अंतर्गत आपल्या अधिकारक्षेत्राचा वापर करून आर्थिक नुकसान भरपाई देण्याचा अनुक्रमे या न्यायालयाचा आणि उच्च न्यायालयांचा अधिकार आणि अधिकारक्षेत्र अशा प्रकारे सुस्थापित आहे. तथापि, आता प्रश्न असा आहे की, समोर असलेल्या तथ्यांनुसार, उच्च न्यायालयाने त्याला आधीच जे आदेश दिले आहेत त्याव्यतिरिक्त आर्थिक नुकसानभरपाई मिळण्याचा अपीलकर्त्याला हक्क आहे का? वर नमूद केलेल्या

वस्तुस्थितीच्या पार्श्वभूमीवर या प्रकरणाचा विचार केल्यानंतर, आमचे असे मत आहे की अपीलकर्ता पुढील आर्थिक नुकसानभरपाईसाठी पात्र नाही.''

(भर देण्यात आला आहे)

३७. अशा प्रकारे, खालीलप्रमाणे, सध्याच्या प्रकरणात, मयत जनार्दनची विधवा असलेली याचिकाकर्ता भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अंतर्गत मूलभूत हक्कांच्या उल्लंघनाच्या आधारावर नुकसान भरपाई मागू शकते.

३८. सर्वोच्च न्यायालयाने वारंवार भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ ची व्याप्ती निश्चित केली आहे. भारतीय राज्यघटनेने दिलेला जगण्याचा अधिकार हा केवळ प्राण्यांच्या अस्तित्वाचा अधिकार नाही, तर तो सन्मानाने जगण्याचा अधिकार आहे. अनुच्छेद २१ मध्ये मानवी जीवनाचे संरक्षण करण्याचे राज्याचे दायित्व समाविष्ट आहे. आता, सध्याच्या प्रकरणात, जनार्दनच्या प्राणाचे रक्षण करण्यासाठी राज्याने काही प्रयत्न केले होते का, हे आपल्याला तपासावे लागेल. जनार्दनला अटक करण्यात आली असे गृहीत धरूनही, त्याचे प्राण वाचविण्याचा आपल्या जबाबदारीतून राज्य मुक्त झाले नाही.नोंदीत दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्रात केलेल्या खटल्याच्या आधारे, कथित घटना ही सायंकाळी ७.०० च्या सुमारास घडली. अधिकाऱ्यांनी सांगितल्याप्रमाणे प्रकरण तपासले असता, ट्रकला १० चाके होती आणि जनार्दनचे दोन्ही पाय मागील चाकाखाली आले होते. सदर अधिकाऱ्यांच्या प्रकरणातुन सुद्धा असे दिसून येते की, जनार्दनला गंभीर दुखापत झाली होती.कोणत्याही प्रतिज्ञापत्रात किंवा कोणत्याही निवेदनात असेही म्हटले गेले नाही की जनार्दनला प्रथमोपचार देण्याचा प्रयत्नही करण्यात आला. बारामती येथील दोन डॉक्टरांच्या एका चौकशीत नोंदवलेल्या जबाबाचा संदर्भ आम्ही आधीच दिला आहे. त्यांनी दिलेले जबाब असे दर्शवतात की जेव्हा मयत जनार्दनला बारामतीला नेण्यात आले, तेव्हा

त्याच्यामध्ये जिवंत असण्याचे जवळजवळ कोणतेही चिन्ह नव्हते. वरील विधाने पाहता, संध्यकाळी ७.०० ते ९.३० पर्यंत, मयत जनार्दन सोबत असलेल्या उत्तरवादी क्रमांक ७ ते १२ यांनी जनार्दनला वैद्यकीय मदत पुरवण्याचे साधे सौजन्यही दाखवले नाही. जनार्दन त्यांच्या ताब्यात होता. दुर्दैवाने, मयत व्यक्तीचा जीव वाचवण्यासाठी काहीच केले गेले नाही. जनार्दनला तात्काळ वैद्यकीय मदत मिळावी हे सुनिश्चित करणे ही पोलिस अधिकाऱ्यांची जबाबदारी आणि कर्तव्य होते. या पैलूवर, बारामती, पुणे येथील उपविभागीय पोलीस अधिकारी डॉ. परोपकारी यांनी नोंदवलेले निरीक्षण आम्ही याआधीच व्यथितपणे लक्षात घेतले आहे.त्यांनी उत्तरवादी क्र. ७ ते १२ यांना सजगतेने कर्तव्य बजावल्याचे प्रमाणपत्र दिले आहे. प्रत्यक्षात, संबंधित पोलिस अधिकाऱ्यांकडून कोणताही निष्काळजीपणा झाला नाही याचे प्रमाणपत्र डॉ. परोपकारी यांनी दिले आहे. मानवाधिकार आयोगाला अहवाल सादर करताना एका वरिष्ठ पोलीस अधिकाऱ्याने असे प्रमाणपत्र कसे दिले हे आम्हाला समजत नाही. आधीच्या परिच्छेदांमध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, कलम 21 आणि 22 अंतर्गत मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन करण्याव्यतिरिक्त, गंभीर जखमी झालेल्या जनार्दनला वैद्यकीय उपचार देण्यात अयशस्वी होणे हे भारतीय संविधानाच्या कलम 21 अंतर्गत भारतीय संविधानाने हमी दिलेल्या स्वातंत्र्याच्या मूलभूत अधिकाराचे घोर उल्लंघन आहे. त्यामुळे, हे एक योग्य प्रकरण आहे जिथे राज्याला याचिकाकर्ते आणि तिच्या चार मुलींना पुरेशी भरपाई द्यावी लागेल. सर्वोच्च न्यायालयाने विविध निर्णयांमध्ये म्हटल्याप्रमाणे, या सार्वजनिक कायद्याच्या उपाययोजनांमध्ये या न्यायालयाने नुकसानभरपाई मंजूर केली असली तरी, याचिकाकर्ते सार्वजनिक कायद्याच्या उपाययोजनांतर्गत दिलेल्या नुकसानभरपाईच्या व्यतिरिक्त नुकसानभरपाई मिळविण्यासाठी कायद्यांतर्गत उपलब्ध असलेल्या नियमित उपाययोजनांचा नेहमीच अवलंब करू शकतात.

३९.	याचिकेच्या दाव्यातील शीर्षकामध्ये याचिकाकर्त्याचे वय २६ वर्षे दर्शविले आहे. याचिकाकर्त्याला ५ ते ९ वयोगटातील चार मुली असल्याचा खुलासा याचिकेच्या परिच्छेद 1 मध्ये करण्यात आला आहे.जनार्दनचे उत्पन्न किती होते हे निर्धारित करण्यासाठी कोणतीही विश्वासार्ह माहिती उपलब्ध नाही.जरी आपण दरमहा किमान उत्पन्न रु.३०००/- घेतले तरी, मृत व्यक्तीच्या वैयक्तिक खर्चाचा १/४ वा भाग वजा करून, अवलंबित्व रु.२७००० /- वर निश्चित केले जाऊ शकते. मृत व्यक्तीचे वय ३० ते ३५ वर्षांच्या दरम्यान असावे.मोटार वाहन कायदा, १९८८ अंतर्गत निर्धारित केलेल्या चाचणीचा अवलंब करून, १६ चा गुणक लागू करून, देय रक्कम रु. ४,३२, ०००/- असेल. मानसिक छळ आणि त्रासासाठी आणखी काही रक्कम भरावी लागेल.अशा प्रकारे, रक्कम रु.४,५०,०००/- घेतली जाऊ शकते. या रकमेवर, १६ जून २००९ पासून देय तारखेपर्यंत वार्षिक ८% दराने व्याज देय असेल. आम्ही हे स्पष्ट करतो की ४,५०,०००/-च्या या रकमेमध्ये आधीपासूनच वर उल्लेख केलेल्या सरकारी आदेशानुसार याचिकाकर्त्याला देय असलेल्या रु. १,००,०००/- च्या रकमेचा समावेश असेल. हे स्पष्ट आहे की व्याजासह भरपाईची रक्कम केवळ याचिकाकर्त्याच्याच नव्हे तर तिच्या अल्पवयीन मुलींच्या फायद्यासाठी असेल. त्यामुळे नुकसानभरपाईची रक्कम व्याजासह अहमदनगर येथील जिल्हा न्यायाधीश यांच्या न्यायालयात जमा करण्याचे निर्देश आम्ही राज्य सरकारला देत आहोत. याचिकाकर्त्याचे आणि राज्य सरकारचे म्हणणे ऐकल्यानंतर अहमदनगरचे जिल्हा न्यायाधीश, याचिकाकर्त्याला कायदेशीर खर्च आणि इतर खर्चाची पूर्तता करण्यासाठी वाजवी रक्कम काढण्याची परवानगी देतील. अल्पवयीन मुलींच्या हितसंबंधाचे रक्षण करण्यासाठी उर्वरित रकमेच्या गुंतवणुकीबाबत विद्वान मुख्य जिल्हा न्यायाधीशांना योग्य आदेश द्यावा लागेल. हे स्पष्ट आहे की, असा आदेश असला तरी, याचिकाकर्ते आणि तिच्या मुलींनी या न्यायालयाने

दिलेल्या नुकसानभरपाई व्यतिरिक्त नुकसानभरपाई मागण्यासाठी नियमित कायदेशीर उपाय नेहमीच उपलब्ध राहील.

४०. आता आणखी एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे केलेल्या तपासाच्या स्वरूपाशी संबंधित आहे.नोंदीत उपलब्ध असलेल्या सर्व तपास अहवालांचे अवलोकन केले आहे. अहवाल सादर केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याने अत्यंत महत्त्वपूर्ण पैलूंचा विचार केला नाही. पहिला पैलू असा की, १६ जून २००९ आणि १७ जून २००९ रोजी पहिल्या उपलब्ध संधीवर केवळ दुसराच नव्हे तर सातव्या प्रतिवादीने देखील या प्रकरणात स्पष्ट केले आहे की, मृत जनार्दनने आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न केला होता. खरे तर, पुण्याचे पोलीस अधीक्षक,(गुन्हे अन्वेषण विभाग) यांनी १७ जून २००९ रोजी पारित केलेल्या आदेशात हे प्रकरण विशेषतः नोंदवले गेले आहे, जे पुण्याचे पोलीस उपअधीक्षक, राज्य (गुन्हे अन्वेषण विभाग) यांच्या प्रतिज्ञापत्राशी संलग्न आहे.संबंधित ट्रकच्या चालकाने निष्काळजीपणा केल्याचा आरोप करून ही आवृत्ती नंतर बदलण्यात आली.मयत जनार्दन याने आत्महत्येचा प्रयत्न केल्याची नोंद उत्तरवादी क्र. ७ यांनी स्टेशन डायरीत केली आहे.अहवाल सादर केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याने ही महत्त्वपूर्ण बाब विचारात घेतली नाही की ट्रकच्या चालकाने निष्काळजीपणे वाहन चालविण्याचे प्रकरण स्पष्टपणे पश्चात बुध्दी आहे.आणखी एक महत्त्वाची बाब म्हणजे, मृतदेहावर अंत्यसंस्कार होईपर्यंत स्थानिक पोलिस ठाण्यात तक्रार दाखल करण्यात आली नव्हती. प्रत्यक्षात, एका चौकशी अहवालात मृतदेह शवविच्छेदनासाठी पुण्यातील ससून जनरल हॉस्पिटल आणि बी.जे. मेडिकल कॉलेजमध्ये न नेण्यात दोष आढळून आला आहे. आणखी एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे, उत्तरवादी क्र. ८ ने दूरध्वनीवर वारंवार केलेल्या मागण्यांबाबत याचिकाकार्तीने केलेल्या विशिष्ट आरोपाच्या पार्श्वभूमीवर, याचिकाकार्तीचा आणि उत्तरवादी क्र. ८ यांचे भ्रमणध्वनीचे तपशील तपासण्याचा कोणीही प्रयत्न केला नाही. पोलिसांनी बारामती पोलीस ठाण्यातून बाहेर

पडून दुसऱ्या जिल्ह्यात प्रवेश करण्यापूर्वी पोलीस अधीक्षकांची परवानगी घेण्यात आली होती, असे आम्ही आधीच निदर्शनास आणून दिले आहे. तथापि, नोंदीवरून असे दिसून येते की अशी कोणतीही परवानगी घेतली गेली नव्हती आणि दुसऱ्या उत्तरवादी क्र.२ ने केवळ एक वायरलेस संदेश पाठवला होता. पोलिसांचे पथक खाजगी वाहनातून जिल्ह्याबाहेर गेले. वाहनाचे शुल्क कोणी भरले हे नोंदवले जात नाही. या खेरीज, मयत व्यक्तीला कधीही अटक झाल्याचे दर्शविले गेले नाही आणि पोलीस पथकाने मयत व्यक्तीला चौकशीसाठी नेल्याची कोणतीही नोंद स्टेशन डायरीमध्ये नाही. त्यामुळे अज्ञात ट्रक चालकाच्या विरोधात घाईघाईने आणि निष्काळजीपणे वाहन चालवण्याच्या गुन्ह्याचा आरोप करून उशीरा नोंदवलेला प्रथम खबरी अहवाल संशयास्पद ठरतो.

४१. स्टेशन डायरीमध्ये आणि आधीच्या सर्व जबाबात नोंदवलेले आत्महत्येचे प्रकरण अधिकाऱ्यांनी स्वतःच फेटाळले आहे.वरील सर्व बाबींचा विचार करता जनार्दनचा मृत्यू हा अपघाती होता की मनुष्यवध, अशी गंभीर शंका आपल्या मनात निर्माण होते.महत्त्वाचे म्हणजे, येथे हे लक्षात घेतले पाहिजे की जनार्दन हा पोलिस अधिकाऱ्यांच्या ताब्यात होता आणि जनार्दनच्या मृत्यूबाबत केलले कथन पूर्णपणे विसंगत आहे. पोलीस अधिकाऱ्यांनी मयत जनार्दनला अशा पद्धतीने उचलून दुसऱ्या जिल्ह्यात नेले असताना, जनार्दनचा मृत्यू कशाप्रकारे झाला हे स्पष्ट करणे संबंधित पोलीस अधिकाऱ्यांचे काम आहे. बारामती येथे मृतदेहावर अंत्यसंस्कार होईपर्यंत स्थानिक पोलिस ठाण्यात या घटनेची नोंदही करण्यात आली नसल्याचे आम्ही यापूर्वीच निदर्शनास आणून दिले आहे. त्यामुळे, आम्ही पोलीस महासंचालकांना निर्देश देण्याचा प्रस्ताव मांडतो की, त्यांनी आधीच चौकशी केलेल्या अधिकाऱ्यांपेक्षा वरिष्ठ दर्जाच्या अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जाच्या कोणत्याही अधिकाऱ्याची नियुक्ती करावी, आम्ही न्यायनिर्णयात जे सांगितले आहे त्या संदर्भात संपूर्ण प्रकरणाची चौकशी करावी आणि

जनार्दनचा मृत्यू अपघाती आहे की मनुष्यवध हे तपासावे.संबंधित अधिकाऱ्याने आवश्यक चौकशी केल्यानंतर, त्याचे निष्कर्ष नोंदवावे लागतील आणि आवश्यक वाटल्यास, त्याला संबंधित पोलिस ठाण्याला प्रथम खबरी अहवाल नोंदणी करण्याचे निर्देश द्यावे लागतील . आम्ही याचिका निकाली काढत असलो तरी, आम्ही निर्देश देत आहोत की अनुपालनाचा अहवाल देण्यासाठी याचिका पटलावर ठेवली जावी. चौकशीचा अहवाल आणि केलेल्या कारवाईचा अहवाल या न्यायालयाला सीलबंद लिफाफ्यात सादर करावा लागेल.

४२. पोलीस अधिकाऱ्यांनी ज्या पद्धतीने कारभार केला आहे, त्याची पोलीस महासंचालकांना गंभीर दखल घ्यावी लागेल. जोपर्यंत शिस्तभंगाची कार्यवाही संबंधित आहे, ती प्रलंबित असल्याने आम्ही कोणताही निर्णय घेत नाही. सर्वोच्च न्यायालयाने निर्देश जारी करूनही, जनार्दनला पूर्णपणे बेकायदेशीर पद्धतीने ताब्यात घेण्यात आले आणि बेकायदेशीरपणे जिल्ह्याबाहेर नेण्यात आले. मृत जनार्दनला प्राथमिक उपचारही उपलब्ध करून देण्यात आले नव्हते. त्यामुळे अशा प्रकारच्या घटनेची पुनरावृत्ती होऊ नये यासाठी पोलीस महासंचालक महाराष्ट्र राज्यातील सर्व संबंधित पोलीस ठाण्यांना सर्वसमावेशक निर्देश/मार्गदर्शक तत्त्वे जारी करतील अशी आमची अपेक्षा आहे. डी.के. बसू (उपरोक्त) आणि त्यानंतरच्या इतर सर्व निर्णयांच्या बाबतीत सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयामध्ये समाविष्ट असलेल्या निर्देशांचे काटेकोरपणे पालन करण्यासाठी सर्व पोलिस अधिकाऱ्यांना निर्देश जारी केले जातील याचीही त्याला खात्री करावी लागेल.एका महिन्याच्या कालावधीत या न्यायालयाच्या निदर्शनास आणलेले हे दुसरे प्रकरण आहे ज्यात डी.के. बसू (उपरोक्त) प्रकरणातील निर्देशांचे घोर उल्लंघन झाले आहे. दुसरे प्रकरण या न्यायालयाने (न्या. ए.एस.ओक आणि न्या. ए.व्ही.पोतदार) ५ मार्च २०१२ रोजी २०१० च्या फौजदारी रिट याचिका क्रमांक १६६६ मध्ये दिलेल्या निकालाचे आहे. म्हणून आम्ही महाराष्ट्र राज्याच्या पोलीस महासंचालकांना उपरोक्त

बाबींवर आवश्यक निर्देश जारी केले जातील याची खात्री करण्यासाठी निर्देश देतो. पोलीस महासंचालक कार्यालयातील योग्य अधिकारी हे निर्देश प्रतिज्ञापत्रासह या याचिकेच्या अभिलेखावर ठेवतील असे आम्ही निर्देश देतो.

४३. हा न्यायनिर्णय पूर्ण करण्यापुर्वी, विद्वान सहाय्यक सरकारी अभियोक्ता यांनी अतिशय निःपक्षपाती भूमिका घेतली होती हे आपण नोंदवले पाहिजे. या याचिकेत त्यांनी सत्य आणि योग्य तथ्ये दाखवून न्यायालयाला कुशलतेने मदत केली आहे.

४४. ही याचिका वेळोवेळी विविध न्यायालयांसमोर अवलोकनार्थ होती, असे फराद-पत्रकाच्या अभ्यासावरून आपल्याला आढळून येते.या न्यायालयाने विविध आदेश पारित केलेले आहेत.हे एक योग्य प्रकरण आहे जेथे याचिकाकर्तीस उत्तरवादी क्रमांक ७ ते १२ द्वारे खर्च देय करावा लागेल. खर्चाची रक्कम २५,०००/-रु. एवढी आहे. न्यायनिर्णय आणि आदेशांतर्गत देण्यात आलेली नुकसान भरपाई राज्य सरकार देईल हे देखील आम्ही स्पष्ट करू शकतो.तथापि, या चुकांसाठी जबाबदार असलेल्या संबंधित अधिका-यांकडून ही भरपाई वसूल करणे राज्य सरकारसाठी खुले असेल.

४५. म्हणून, आम्ही खालील आदेश पारित करीत आहोत - -

(१) प्रतिवादी क्रमांक १ महाराष्ट्र राज्याने १६ जून २००९ पासून अहमदनगर येथील जिल्हा न्यायालयात सदर रक्कम जमा केल्याच्या तारखेपर्यंत प्रति वर्ष ८ टक्के दराने व्याजासह ४,५०,०००/- रु. भरपाई द्यावी. ही नुकसान भरपाई याचिकाकर्त्या आणि तिच्या अल्पवयीन मुलांच्या हीतासाठी देय असेल. नुकसानभरपाईच्या रकमेमध्ये या याचिकेच्या अभिलेखावर ६ मार्च २०१२ च्या शासन निर्णयानुसार देय असलेली १,००,०००/- रु. या भरपाईचा समावेश असेल.

(२) व्याजासह भरपाईची रक्कम आजपासून दोन महिन्यांच्या कालावधीत अहमदनगर येथील जिल्हा न्यायालयात जमा करण्यात येईल.रक्कम जमा केल्यानंतर, विद्वान मुख्य जिल्हा न्यायाधीश, याचिकाकर्त्याचे आणि जिल्हा सरकारी याचिकाकर्त्याचे म्हणणे ऐकल्यानंतर, याचिकाकर्त्याला वाजवी रक्कम काढण्याची परवानगी देईल.उर्वरित रकमेचा विचार करता, विद्वान मुख्य जिल्हा न्यायाधीश योग्य कालावधीसाठी उक्त रकमेच्या गुंतवणुकीबाबत योग्य निर्देश देतील.याचिकाकार्तीच्या आणि तिच्या अल्पवयीन मुलांच्या हितासाठी गुंतवलेल्या रकमेवरील अंशतः व्याजाची रक्कम काढण्याची परवानगी देण्याचा ते विचार करू शकतात .पैसे काढण्याचा/गुंतवणुकीचा आदेश पारित करताना, विद्वान प्रधान जिल्हा न्यायाधीश मोटार वाहन कायदा, १९८८ अंतर्गत प्राणघातक अपघात प्रकरणांचे नियमन करणाऱ्या तत्त्वांनुसार मार्गदर्शन करतील.

(३) आम्ही स्पष्ट करतो की याचिकाकर्ती आणि तिच्या अल्पवयीन मुलांसाठी या न्यायालयाने दिलेल्या नुकसानभरपाईच्या व्यतिरिक्त नुकसानभरपाई मागण्यासाठी नियमित उपाय स्वीकारणे खुले असेल. त्या संदर्भात पक्षांचे सर्व वादमुद्दे खुले ठेवले आहेत.

(४) या प्रकरणाच्या सर्व पैलूंचा तपास करण्यासाठी अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जाच्या अधिकाऱ्याची नियुक्ती करण्याचे निर्देश आम्ही महाराष्ट्र राज्याच्या पोलीस महासंचालकांना देतो. अशा प्रकारे नियुक्त केलेला अधिकारी तपास कागदपत्रे, चौकशी/तपासाचे अहवाल आणि या न्यायालयाच्या नोंदीत ठेवलेल्या कागदपत्रांची तपासणी करेल.मयत जनार्दन यांचा मृत्यू अपघाती होता की मनुष्यवध, या प्रश्नाच्या संदर्भात संबंधित अधिकाऱ्याला संपूर्ण प्रकरणाचा विचार करावा लागेल.

(५) संबंधित अधिकाऱ्याने शक्य तितक्या लवकर आणि कोणत्याही परिस्थितीत १५ जून २०१२ पर्यंत चौकशी पूर्ण करावी. आवश्यक असल्यास, संबंधित अधिकारी प्रथम खबर अहवालाच्या नोंदणीसंदर्भात आवश्यक निर्देश जारी करतील. केलेल्या कारवाईच्या अहवालासह उक्त अधिकाऱ्याचा अहवाल १८ जून २०१२ रोजी किंवा त्यापूर्वी सीलबंद लिफाफ्यात या न्यायालयाच्या अभिलेखावर दाखल केला जाईल.

(६) आधीच्या परिच्छेदांमध्ये आम्ही केलेल्या निरीक्षणे लक्षात घेऊन, पोलिस महासंचालक आवश्यक मार्गदर्शक तत्त्वे/निर्देश जारी करतील, जे डि.के.बासू विरुद्ध बंगाल राज्य (ए.आय.आर.१९९७एस.सी६१०) (उपरोक्त) आणि इतर संबंधित प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने जारी केलेल्या निर्देश लक्षात घेता राज्यातील सर्व पोलिस अधिकाऱ्यांना बंधनकारक करतील. पोलीस महासंचालकांनी जारी केलेले निर्देश १८ जून २०१२ रोजी किंवा त्यापूर्वी पोलीस महासंचालकांच्या कार्यालयात नियुक्त केलेल्या जबाबदार प्रतिज्ञापत्रासह अभिलेखावर ठेवले जातील.

(७) आम्ही हे अगदी स्पष्ट करतो की संबंधित अधिकाऱ्यांविरुद्ध प्रलंबित शिस्तभंगाच्या कारवाईबाबत आम्ही कोणताही निर्णय दिलेला नाही. आम्ही हे देखील अगदी स्पष्ट करतो की जनार्दनचा मृत्यू अपघाती होता की मनुष्यवध या प्रश्नावर या न्यायालयाने कोणताही अंतिम निष्कर्ष नोंदवलेला नाही.

(८) केस डायरी सी.आर. क्र. ९९/२००९, जी सीलबंद लिफाफ्यात या न्यायालयाच्या अभिलेखावर ठेवण्यात आली होती, ती पुन्हा सीलबंद केली जाईल आणि तो लिफाफा संबंधित पोलिस अधिकाऱ्यास परत करण्यास सक्षम करण्यासाठी विद्वान निबंधक (न्यायिक-1) द्वारे विद्वान सहाय्यक सरकारी वकीलाकडे सुपूर्द केला जाईल.

(९) आम्ही प्रतिवादी क्रमांक २ आणि ७ ते १२ यांना याचिकाकर्त्याला या याचिकेच्या खर्चापोटी एकूण रु. २५,०००/- रक्कम देण्याचे निर्देश देतो.आजपासून सहा आठवड्यांच्या कालावधीत खर्चाची रक्कम दिली जाईल. खर्चाची रक्कम एकतर या कोर्टात जमा केली जावी किंवा याचिकाकर्तीच्या नावाने काढलेल्या खात्यावरच धनादेशाद्वारे अदा केली जावी. धनादेश हा याचिकाकर्तीच्या वकिलाकडे सुपूर्द केला जाऊ शकतो.

४६. याचिका वरील अटींवर अंशतः स्वीकारली आहे.

४७. अनुपालनाचा अहवाल देण्यासाठी ही याचिका या न्यायालयासमोर २५ जून २०१२ रोजी योग्य त्या खंडपीठासमोर ठेवली जाईल.

४८. या आदेशाच्या प्रमाणित प्रतीवर पक्ष आणि पोलीस महासंचालक कारवाई करतील.

(न्या.श्रीहरी पी. डावरे) **(न्या . एस. ओक)**

****

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याची कारणाकरता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

****